

บทที่ ๒

แนวคิดและความเชื่อเรื่องผีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีอยู่ประเด็นที่สำคัญเกี่ยวกับ แนวคิดและความเชื่อเรื่องผีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และทำที่พุทธศาสนาที่มีต่อความเชื่อเรื่องผี หลักการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับผี มีแนวทางการสอนเรื่องไตรภูมิ และถือเอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นมูลเหตุ ประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในแต่ละบริบทของสังคมแต่ละยุคแต่ละสมัยตามความเชื่อของคนในยุคนั้นๆ และตามแนวคิดความเชื่อสติปัญญานำมาประพจน์ปฏิบัติกลายเป็นประเพณีวัฒนธรรม โดยนำมูลเหตุทางพระพุทธศาสนาปฏิบัติในวิถีชีวิตคือ ฮีตสิบสอง

๒.๑ แนวคิดเรื่องผีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่อง ผี วิญญาณ ยักษ์และภูตผีปีศาจ ผีเสื้อน้ำ รากษส สมัยนั้นมีภิกษุรูปหนึ่งถูกผีเข้า ภิกษุอีกรูปหนึ่งมีความประสงค์จะฆ่า จึงทุบตีท่านภิกษุนั้นไม่ถึงแก่กรรมภาพท่านเกิดความกังวลใจว่า เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูล พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุ เธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก”^๑ และพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อเมื่อมีอันตราย” เรื่องอันตราย ๑๐ ประการ หนึ่งในนั้น คือ ข้อ ๖. ผีเข้าสิงภิกษุ^๒ ดังนั้น แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้ามีท่าทีมิได้มีปฏิเสธรเรื่องผี แต่ทรงห้ามเรียนวิชาติรัจฉาน

การว่าด้วยเรื่อง สิกขาบทที่ ๙ และ ๑๐ การเรียนติรัจฉานวิชาและการสอนติรัจฉานวิชาของ เรื่อง พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์เรียน (ติรัจฉานวิชา)^๓ ชาวบ้านตำหนิประณาม โพนทะนาว่า “โณภิกษุณีจึงเรียนติรัจฉานวิชาเหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโภคมกแล้ว” ภิกษุณีทั้งหลายได้ยินคนเหล่านั้นตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุณีผู้มกน้อย พวกกันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โณพวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ จึงเรียนติรัจฉานวิชาเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้

^๑ วิ.ม.ท. (ไทย) ๑/๑๘๘/๑๗๒.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕๐/๒๓๐.

^๓ ติรัจฉานวิชา คือวิชาที่ไม่มีประโยชน์ ไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นวิชาที่เบียดเบียนผู้อื่น เช่น (๑) วิชาฝึกช้าง, ช้าง (๒) วิชาฝึกม้า, ม้า (๓) วิชาการขับรถ (๔) วิชายิงธนู (๕) วิชาฟันดาบ (๖) ร่ายมนตร์ทำร้ายผู้อื่นด้วยพิธีอาถรรพ์ (๗) ร่ายมนตร์เสกตะปูฝังดินฆ่าคนหรือเสกเข้าท้อง (๘) ร่ายมนตร์ทำผู้อื่นให้อยู่ในอำนาจหรือให้เป็นบ้า (๙) ร่ายมนตร์ทำผู้อื่นให้เนื้อเลือดเหือดแห้ง (๑๐) ปลอ่ยสัตว์มีพิษ.

เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลายทราบว่ พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์เรียน และการที่พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์สอนตริจฉานวิชา ชาวบ้านตำหนิ ประณามโพชนทนาว่า “ไฉน พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์จึงสอนตริจฉานวิชาเหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโภคมเล้า” “พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์สอนตริจฉานวิชาจริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริงพระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย พระบัญญัติภิกษุณีใด เรียน สอน ตริจฉานวิชาต้องอาบัติปาจิตตีย์^๔

๒.๑.๑ บริบทแนวคิดเรื่องผี หมายถึง สิ่งที่อยู่แวดล้อม หรือกำกับอยู่โดยรอบและเป็นตัวช่วยให้รู้ความหมาย หรือเข้าใจเรื่องราวที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งๆ^๕ ที่มีความเชื่อเรื่องผีสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบันนี้

๑) ความหมายของผี เป็นสิ่งที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นสภาพลึกลับ มองไม่เห็นตัว แต่อาจจะปรากฏเหมือนมีตัวตนได้อาจให้คุณหรือโทษได้ มีทั้งดีและร้าย เช่น วิญญาณ เรียกคนที่ตายไปแล้ว ความหมาย สิ่งที่เชื่อกันว่ามีอยู่ในกายเมื่อมีชีวิต เมื่อตายจะออกจากกายล่องลอยไปหาที่เกิดใหม่ ความรับรู้ เช่น จักษุวิญญาณ คือ ความรับรู้ทางตา โสทวิญาณ คือ ความรับรู้ทางหู เป็นชั้น ๑ ในชั้น ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ^๖

๒) คำไวพจน์ที่เกี่ยวกับคำว่าผี คือ คำว่า อมนุษย์ ภูต เปรต สัมภเวสี ผีเสื้อน้ำ รากษส ยักษ์ เจตภูต ปีศาจ โอปปาทิกะ วิญญาณ อสุรกาย สัตว์นรก มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก

๓) การกำเนิดของผี ผีเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่อยู่เหนืออำนาจการควบคุมของมนุษย์ เมื่อมนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มนุษย์มีความผูกพันกันและได้แสดงพฤติกรรมร่วมกันเกิดเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี เป็นลัทธิความเชื่อของพวก หรือมีความเชื่อว่าเป็นวิญญาณของบรรพบุรุษ หรือเป็นสิ่งที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นสภาพลึกลับ มองไม่เห็นตัว แต่อาจจะปรากฏเหมือนมีตัวตนได้อาจให้คุณหรือโทษได้ มีทั้งดีและร้าย^๗

ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก [๒.สีหนาทวรรค] คติ ๕ ประการคือ (๑) นรก (๒) กำเนิดตริจฉาน (๓) เปตวิสัย (๔) มนุษย์ (๕) เทวดา พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระสารีบุตร ไว้เรารู้ชัดนรก ทางที่นำสัตว์ให้ถึงนรก ข้อปฏิบัติที่นำสัตว์ให้ถึงนรก และรู้ชัดข้อปฏิบัติที่สัตว์ปฏิบัติแล้ว เป็นเหตุให้หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในอบายทุกคติวินิบาตนรกกำเนิดโอปปาทิกะ คือ เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวก และเปรตบางจำพวก^๘

๔) สถานที่อยู่ของผี คือ ที่ตั้ง แหล่ง เช่น ป่าใหญ่ ภูเขา ป่าช้าผีดิบ ศาล ต้นไม้ใหญ่ แม่น้ำ ทะเล สิ่งในร่างมนุษย์

^๔ วิ.ภิกขุณี (ไทย) ๓/๑๐๑๓-๑๐๒๐/๒๖๓.

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐.

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๗๔.

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐.

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๓/๑๕๒.

๕) ประเภทของผี ที่ปรากฏคัมภีร์พระไตรปิฎกของเถรวาทคือ เจตภูต ภูต อมนุษย์ (ผี) ยักษ์ รากษส วิญญาณ สัมภเวสี โอปปาติกะ ผีเสื้อน้ำ เปรต อสุรกาย ปีศาจ สัตว์นรก

๒.๑.๒ ความเชื่อเรื่องผีของมนุษย์ ผี คือ วิญญาณของมนุษย์ผู้ตายหรือล่วงลับไปแล้ว จิตของมนุษย์จะได้ไปเกิดใหม่ตามกรรมหรือการกระทำที่มนุษย์ได้กระทำเมื่อยังมีชีวิตอยู่ให้เกิดภพภูมิต่างๆ เช่น พรหม เทวดา มนุษย์ สัตว์นรก เปรต สัมภเวสี หรือ อสุรกาย และโอปปาติกะ ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เปรตประเภทต่างๆ เช่น พระมหาโมคคัลลานเถระลงจากภูเขาคิณณภูมิได้เห็นเปรตตนหนึ่ง จึงซักถามด้วยคาถาว่า สัมภเวสีภูตเวตถุ เปรตถูกค้อนต่อยศีระะ เจ้าเป็นบ้าไปแล้วหรือ จึงวิ่งไปมาเหมือนเนื้อที่วิ่งพล่าน เปรตได้เล่าว่า ได้ไปเกิดเป็นเปรตในยมโลก ถูกค้อนเหล็กจำนวนหกหมื่นลูกตกมาตีกระหม่อมศีระะ เพราะผลกรรมที่ได้กระทำต่อพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า สุเนตร ขณะนั้นเข้ามานอนอยู่ที่โคนต้นไม้ ตนได้ติดก่อนกรวดใส่ศีระะพระปัจเจกพุทธเจ้า ผลกรรมนั้น จึงต้องได้รับทุกข์เช่นนี้^๙ และที่ปรากฏกายให้พระภิกษุเห็นรูปร่างต่างๆ นั้น เป็นไปตามกรรมที่ตนได้กระทำมาในอดีต เพื่อมาขอรับส่วนบุญส่วนกุศลจากผู้ที่ตนคิดว่าจะได้รับส่วนอุทิศให้ ส่วนผู้คนในยุคหนึ่ง ได้รับรู้ความเป็นไปของสัตว์เหล่านั้นก็ได้ทำบุญอุทิศให้เป็นที่ประจักษ์ ทำให้บุคคลอื่นได้รับรู้อนุโมทนาและเกิดเกรงกลัวต่อบาปกรรม ตั้งตนไว้ถึงพระรัตนตรัย ประกอบด้วย ทาน ศีล ภาวนา สืบไป รวมทั้งกรณีพระเจ้าพิมพิสารอุทิศแก่ญาติ (เปรต)^{๑๐}

๑) การทำพิธีขับไล่อมนุษย์ (ผี) ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้ายังมีพระชนชีพสิ่งที่ปรากฏชัดเจนใน พระอัมมปัทมสูตร (แปล) ภาค ๗ ดังที่กล่าวมาในบทที่ ๑ ในด้านพิธีกรรมต่างๆ โดยให้พระอานนท์เรียนพระปริตรแล้วทำน้ำมนต์ ปะพรมกำแพงเมืองสามวันสามคืน เพื่อขับไล่อมนุษย์ (ผี) ในเมืองไพศาลีในครั้งนั้น ก็เกิดสวัสดิ์แก่ชาวเมือง

๒) การทำพิธีกรรมอุทิศแก่ญาติ (เปรต) ในสมัยพุทธกาล บุพกรรมเปรตญาติของพระเจ้าพิมพิสาร ในขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ตีโรกขทสูตร^{๑๑} ว่าด้วยเรื่องเปรตที่อยู่ภายนอกฝาเรือน^{๑๒}

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระศาณินี้เพื่ออนุโมทนาแก่พระเจ้าพิมพิสาร พวกเปรตพากันมาสู่ (เรือนของตน)^{๑๓} บ้างยืนอยู่ที่ฝาเรือนด้านนอก บ้างยืนอยู่ที่ทางสี่แพร่ง สามแพร่งบ้างยืนพึงอยู่ที่บานประตูเมื่อมีข้าวและน้ำต้มมากมาย ผู้ถวายอาหารและน้ำดื่ม อุทิศให้ญาติทั้งหลาย (ที่เกิดเป็นเปรต) อนุโมทนาแล้วก็ได้รับความสุขและสมบัติ เปรตอวยพรให้ญาติจึงมีอายุยืน เพราะการบูชาญาติ ผู้ให้ทานแก่เปรตญาติแล้ว และทานก็ไม่ไร้ผล

และในอรรถกถา ขุททกนิกาย เปตวัตถุ ปฐมวรรค ตีโรกขทเปตวัตถุ อรรถกถาตีโรกขทเปตวัตถุ พระศาสดาเมื่อทรงประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์ ทรงปรารภพวกเปรตเป็นอันมาก

^๙ ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๘๐๖-๘๐๘/๓๐๐-๓๐๑.

^{๑๐} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑-๕/๑๕.

^{๑๑} พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสาร ณ กรุงราชคฤห์ ; ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๗/๑๗๗.

^{๑๒} ขุ.เปต.อ. (ไทย) ๒๖/๑๔-๒๕/๑๗๐-๑๗๒

^{๑๓} เรือนของตน หมายถึงเรือนญาติของตน หรือเรือนที่เคยอยู่ในปางก่อน ; ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๗/๑๘๑.

สมัยนั้นแปรตไปเฝ้าพระกัศสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ทูลถามว่า พวกข้าพระองค์จะได้สมบัติเมื่อไหร่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บัดนี้ ท่านยังไม่ได้ แต่ในอนาคตจักมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโคตม ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จักมีพระราชาทรงพระนามว่าพิมพิสาร ใน ๙๒ กัป นับแต่ภพที่กัปนี้ พระองค์ได้ถวายทานแด่พระพุทธเจ้าแล้วจักอุทิศแก่พวกท่าน

เมื่อพระเจ้าพิมพิสาร ทรงนิมนต์ถวายภัตต์แด่พระพุทธเจ้าโคตมเป็นประธาน แต่ไม่ได้อุทิศทานแก่ปรตตั้งใจหวังไว้ ในเวลากลางคืนจึงพากันส่งเสียงร้องอันน่าสะพรึงกลัวอย่างยิ่งใกล้พระราชนิเวศน์ พระเจ้าพิมพิสารเกิดความสะพรึงกลัว น้าหวาดเสียว จึงได้กราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักมีเหตุอะไรเกิดขึ้น พระพุทธองค์ตรัสว่า ญาติเก่าที่เกิดขึ้นเป็นพวกปรตรอรับการอุทิศส่วนกุศลจากพระองค์ถวายทานแด่พระพุทธเจ้าแล้ว แต่พระองค์ถวายทานแล้ว มิได้อุทิศให้ก็สิ้นหวัง จึงพากันส่งเสียงร้อง

พระราชชาติถวายข้าวยาคุ ถวายผ้า ที่นอนและที่นั้งคู เมื่อทรงหลั่งน้ำทักษิโณทกอุทิศทานให้นั้นจึงสำเร็จแก่พวกญาติเกิดปรากฏมีสระโบกขรณี ของเคี้ยวและอาหารเป็นทิพย์ ได้บังเกิดแก่พวกปรต ความหิวกระหายหมดไป มีผิวพรรณสีดังทองคำ มีความสุขทั้งกายและใจ ได้เครื่องประดับมีชนิดต่างๆ เช่น ผ้า ปราสาท เครื่องลาดและที่นอน^{๑๔}

๓) **ท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อความเชื่อเรื่องผี** จากการศึกษาค้นคว้า ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ท่าทีพระพุทธศาสนาที่มีต่อความเชื่อเรื่องผีก็ได้ปฏิเสธแต่อย่างไร ชาวเมืองไพศาลีถูกภัย ๓ ประการ คือ ทุพภิกขภัย อมносสภัยและโรคภัยเบียดเบียน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า ภูตทั้งหลาย ประชาชนชาวมุขย์นี้ได้อุทิศอุทิศทั้ง ๓ ชัดขวางแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงเข้าไปตั้งเมตตา ความเป็นมิตร ความมีอัธยาศัยเอื้อประโยชน์แก่ประชาชนคนมุขย์นั้นเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า รัตนะ ที่เสมอด้วยตถาคตไม่มีเลย ความสวัสดีก็เกิดแก่ราชสกุล ภัยก็ระงับไป พวกอมุขย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาญา (อำนาจป้องกัน)^{๑๕} หรือพระภิกษุไป จำพรรษาในป่าเกิดเหตุน้ำที่กลั่งหลอกให้เกิดหวาดกลัว พระพุทธองค์ก็ทรงแนะวิธีการโดยให้เรียนเมตตสูตร^{๑๖} ว่าด้วยการแผ่เมตตา พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ป่า ด้วยอานิสสของเมตตามิ ๑๑ ประการ ย่อมเป็นรักของอมุขย์และเทวดา ใน ข้อ ๕. เป็นที่รักของอมุขย์ (ผี) และ ข้อ ๖. เทวดาทั้งหลาย

รวมทั้งมีการกล่าวถึงเรื่องวิมานของปรตและกรรมของปรตไว้ในพระไตรปิฎกในเล่ม ๒๖ ขุททกนิกาย มิวินนวัตถุ ๘๔ เรื่อง และเปตวัตถุ ๕๑ เรื่อง^{๑๗} และที่กล่าวเกี่ยวกับปรตไว้มากมายในพระไตรปิฎกเล่มอื่นๆ

๒.๑.๓ หลักการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ในปัพพชิตอภินิหารสูตร ว่าด้วยธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ภิกษุทั้งหลายธรรม ๑๐ ประการนี้หนึ่งใน ๑๐ ข้อที่ ๗ เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผล

^{๑๔} ชุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๙/๒๗๘-๓๐๑.

^{๑๕} ชุ.ขุ.อ. (ไทย) ๔๗/๒/๒/๗, ๒๑, ๓๙, ๔๐.

^{๑๖} ชุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑-๒/๒๐.

^{๑๗} ชุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑-๑๒๘๘/๑-๑๖๕, ชุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑-๘๑๔/๑๖๗-๓๐๒.

ของกรรมนั้น^{๑๘} เพราะฉะนั้น มนุษย์ที่เกิดมาทุกคนย่อมมีที่อยู่และเป็นไปตามผลของกรรม มนุษย์จึงได้ชื่อว่า สัมภเวสี เหล่าสัตว์ที่ถือกำเนิดเกิดแล้ว ชื่อว่า ภูต หรือ ภูตานัน วา สัตตานัน เหล่าสัตว์ที่เสาะหา คือแสวงหาการสมภพ คือการเกิด ได้แก่การบังเกิดขึ้น ชื่อว่า สัมภเวสี^{๑๙}

สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด แปลจากคำว่า สัมภเวสี หมายถึงสัตว์ที่เกิดในกำเนิดทั้ง ๔ ได้แก่ (๑) อัมมชชะ (เกิดจากไข่) (๒) ชลาพุชะ (เกิดจากครรภ์) (๓) สังเสทชะ (เกิดในถ้ำไคล) (๔) โอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น)

สัตว์จำพวกที่เป็นอัมมชชะ และ ชลาพุชะ ท่านเรียกว่า สัมภเวสี เพราะยังอยู่ในไข่และในครรภ์ ถ้าออกจากไข่และครรภ์แล้วไม่เรียกว่า สัมภเวสี แต่ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว สัตว์จำพวกที่เป็นสังเสทชะ และโอปปาติกะนั้น ท่านเรียกว่า สัมภเวสี ในขณะที่จิตแรกที่เกิดขึ้นตั้งแต่ขณะจิตที่ ๒ ไปท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว^{๒๐}

๑) กรรมของสัตว์ (ที่เกิดในภพภูมิต่างๆ) กรรมเป็นคำกลางๆ หมายถึง การกระทำ เช่น กุศลกรรม อกุศลกรรม (๑) การกระทำที่ส่งผลร้ายมายังปัจจุบัน หรือซึ่งจะส่งผลร้ายต่อไปในอนาคต เช่น บัดนี้กรรมตามทันแล้ว ระวังกรรมจะตามทันนะ (๒) บาป, เคราะห์, เช่น คนมีกรรม กรรมของฉันแท้ๆ (๓) ความตาย ในคำว่า ถึงแก่กรรม^{๒๑}

โดยทั่วไปชาวพุทธเชื่อในเรื่องของกรรมก็จะทำให้เกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนา คือเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล คือ ศรัทธา ๔ ดังนี้

(๑) กัมมสัทธา เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความดีความชั่วมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มีใช้ด้วยอ้อนวอนหรือนอนคอยโชค เป็นต้น

(๒) วิปากสัทธา เชื่อวิบาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

(๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

(๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ตรัสธรรม บัญญัติวินัย ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด^{๒๒} พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลกเป็นสารถีฝึก ผู้ควรฝึกได้ อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้า

^{๑๘} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๔.

^{๑๙} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๑๓๐/๕๖๖.

^{๒๐} ส.นิ.อ. (ไทย) ๒/๑๑/๒๖.

^{๒๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ รุ่นที่ ๑.๐๐.

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๘๑.

๒) กรรม ยังมีหลายประเภทแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ ประเภทของกรรมตามนัยพระไตรปิฎก และประเภทของกรรมตามนัยแห่งอรรถกถา ดังนี้

ประเภทของกรรมตามนัยพระไตรปิฎก สามารถแบ่งกรรมออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ ๒ ประเภท, ๓ ประเภท และ ๔ ประเภท ดังนี้

กรรม ๒ ประเภท จำแนกตามธรรมชาติที่เป็นมูลเหตุ ได้แก่

(๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี หรือกรรมชั่ว หมายถึง การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ^{๒๓}

(๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดี หรือกรรมดี หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ^{๒๔}

กรรม ๓ ประเภท คือ กรรมทำ หรือการแสดงออกของกรรม ได้แก่

(๑) กายกรรม กรรมกระทำด้วยกาย หรือการกระทำทางกาย

(๒) วาจากรรม กรรมทำด้วยวาจา หรือการกระทำทางวาจา

(๓) มโนกรรม กรรมทำด้วยใจ หรือการกระทำทางใจ^{๒๕}

กรรม ๔ ประเภท จำแนกตามสภาพที่สัมพันธ์กับวิบากหรือการให้ผล ได้แก่

(๑) กรรมดำ วิบากดำ ได้แก่ กายสังขาร วาจาสังขาร และมโนสังขาร ที่มีการเบียดเบียน เช่น ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท และดื่มสุรา

(๒) กรรมขาว มีวิบากขาว ได้แก่ กายสังขาร วาจาสังขาร และมโนสังขาร ที่ไม่มีการเบียดเบียน เช่น การประพฤติตามกุศลกรรมบถ ๑๐

(๓) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว ได้แก่ กายสังขาร วาจาสังขาร และมโนสังขารที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่มีการเบียดเบียนบ้าง เช่น การกระทำของมนุษย์ทั่วไป

(๔) กรรมไม่ดำ ไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม^{๒๖}

โดยหลักกรรม ๑๒ ได้บัญญัติเป็นหลักการไว้ คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ในที่นี้หมายถึง กรรมประเภทต่างๆ พร้อมทั้งหลักเกณฑ์เกี่ยวกับให้ผลของกรรม โดยแบ่งเป็น ๒ หมวด ดังนี้

หมวดที่ ๑ ว่าโดยปากกาล คือ จำแนกตามเวลาที่ให้ผล

(๑) ทัณฺณิธรรมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในปัจจุบันคือในภพนี้

(๒) อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิดคือในภพหน้า

(๓) อปฺราปรียเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพต่อไป

(๔) อโหสิกรรม กรรมเลิกให้ผล ไม่มีผลอีก

หมวดที่ ๒ ว่าโดยกิจ คือ จำแนกการให้ผลตามหน้าที่

(๕) ชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด, กรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด

(๖) อุปัตถัมภกกรรม กรรมสนับสนุน, กรรมที่เข้าสนับสนุนหรือซ้ำเติมต่อจากชนกกรรม

^{๒๓} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๕.

^{๒๔} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๗.

^{๒๕} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๑๔๗/๓๔๕.

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๑/๗๔, อ.จ. จตุก. (ไทย) ๒๑/๒๓๔/๓๔๙.

(๗) อุปปีฬกรรม กรรมบีบคั้น, กรรมที่บีบคั้นให้ผล บีบคั้นผลแห่งชนกรรมและอุปัตถัมภกรรมนั้น ให้แปรเปลี่ยนทุเลาลงไป บั่นทอนวิบากมิให้เป็นไปได้นาน

(๘) อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน, กรรมที่แรง ฝ่ายตรงข้ามกับชนกรรมและอุปัตถัมภกรรม เข้าตัดรอนการให้ผลของกรรมสองอย่างนั้น ให้ขาดไปเสียทีเดียว เช่น เกิดในตระกูล มั่งคั่งแต่อายุสั้น

หมวดที่ ๓ ว่าโดยปากทานปริยาย คือ จำแนกตามความยกย่องหรือลำดับความแรง ในการให้ผล

(๙) ครุกรรม กรรมหนัก ให้ผลก่อน ได้แก่ สมาบัติ ๘ หรือ อนันตริยกรรม

(๑๐) พหุลกรรม หรือ อาจิณณกรรม กรรมทำมากหรือกรรมชิน ให้ผลรองจากครุกรรม

(๑๑) อาสนันกรรม กรรมจวนเจียน หรือกรรมใกล้ตาย คือกรรมทำเมื่อจวนจะตายจับใจอยู่ใหม่ๆ ถ้าไม่มี ๒ ข้อก่อน ก็จะทำให้ผลก่อนอื่น

(๑๒) กตัตตากรรม หรือ กตัตตาปนกรรม กรรมสัปดาห์ทำ, กรรมทำไว้ด้วยเจตนาอันอ่อนหรือมิใช่เจตนาอย่างนั้นโดยตรง ต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นให้ผลแล้วกรรมนี้ จึงจะให้ผล^{๒๗}

กรรมที่กล่าวไว้ข้างต้นทั้งหมด สรรพสัตว์ ทำได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว^{๒๘} พระพุทธศาสนาสอนให้กล้าเผชิญความจริง เช่น สอนให้รู้จักการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย และนำเอาประโยชน์ จากการศึกษาเรื่องนี้มาใช้แก้ไขความไม่แน่นอนของร่างกาย และพึ่งตนเอง เชื่อกฎแห่งกรรม^{๒๙}

สรุป ฝัที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้เกิดเหตุการณ์สำคัญของชาวเมืองไพศาลี ถูกภัย ๓ ประการ คือ พุพพิภัย อมนุสสภัย (ผี) และโรคภัยเบียดเบียน โดยพระอานนที่ได้ทำพิธีขับไล่ผีใน ครั้งนั้นถือเป็นต้นแบบของการขับไล่ผี โดยได้มีภัยอันตราย ๑๐ ประการ ของพระภิกษุหนึ่งในนั้น คือ ข้อ ๖. ฝัเข้าสังฆิกะ แต่พระพุทธเจ้าทรงห้ามภิกษุณีเรียนเดรัจฉานวิชา (อวิชา) และมีการทำบุญที่สำคัญของพระเจ้าพิมพิสารเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ญาติเปรต มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานสงฆ์ เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นต้นแบบทักขิณา คือ ญาติพลี อดิธิพลี ปุพเพตพลี ราชพลี เทวตพลี และได้ให้พระภิกษุเรียนเมตตสูตรเป็นอาวุธป้องกันตัว โดยมีอานิสสงส์ของเมตตามิ ๑๑ ประการ หนึ่งในนั้น ข้อ ๕. เป็นที่รักของมนุษย์ (ผี) และได้มีการกล่าวถึงเรื่องเปรตไว้ในธรรมบทมากมาย

ดังนั้น ความเชื่อเรื่องผีและทำที่ของพระพุทธศาสนา มิได้ปฏิเสธเรื่องผีว่าไม่มี แต่สอนให้พระภิกษุทั้งหลายปฏิบัติต่อผีเป็นลักษณะการเกื้อกูลสงเคราะห์ด้วยการทำบุญแล้วอุทิศส่วนกุศลให้ได้รับสิ่งที่ต้องการในภพภูมิที่อาศัยอยู่ขาดแคลนได้ทุกขเวทนาด้วยความหิวโหยเพราะไม่สามารถประกอบอาชีพได้เมื่อล่วงลับไปแล้ว สำหรับผีและเทวดามาเบียดเบียนพระภิกษุให้เกิดความหวาดกลัวหรือได้รับความเดือดร้อน พระพุทธองค์ก็มีวิธีให้ปฏิบัติต่อผีและเทวดาเหล่านั้นไม่ให้มาเบียดเบียน

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมศาสนาตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๙-๒๕๐.

^{๒๘} พระอุดมคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๕๑.

^{๒๙} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบฐิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๐.

พระภิกษุให้หายจากความหวาดกลัวและป้องกัน โดยทรงสอนให้สวดรัตนสูตร และ เมตตสูตร แล้วแผ่เมตตาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หันกลับมามีเมตตาและให้ความตักเตือนคุ้มครองเป็นมิตรและอันสงสว่กัน ด้วย

พระพุทธศาสนาความสอนให้เชื่อเรื่องกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัยเราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น กรรมดีย่อมนำสุข มาให้ กรรมชั่วย่อมทุกข์มาให้ ขึ้นชื่อว่า กรรมชั่วไม่ทำเลยเสียจะดีกว่า

ความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ต้องประกอบด้วยเหตุผลอันเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติหวังให้เกิดผลได้ตามความปรารถนา ต้องเป็นศรัทธาที่มีความถูกต้องประกอบด้วยปัญญา อันมี ศรัทธา ๔ ประการ คือ

๑. กัมมัสถา เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไร โดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความดีความชั่วมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัย ก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่วางเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มีใช้ด้วยอ้อนวอนหรือนอนคอยโชค เป็นต้น

๒. วิปากัสถา เชื่อวิปาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรม ที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๓. กัมมัสสกาตัสถา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิปากเป็นไปตามกรรมของตน

๔. ตถาคตโพธิสถา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็น พระสัมมาสัมพุทธะ ตรัสธรรม บัญญัติวินัย^{๓๐}

ความศรัทธาหรือความเชื่อในพระพุทธศาสนานั้น อันเป็นทางนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อออกจากทุกข์ สามารถพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง เพราะเป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตนไม่จำกัดกาลเวลา

๒.๒ แนวคิดเรื่องไตรภพภูมิ

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เชื่อเรื่องกรรม คือ การกระทำกรรมดีและกรรมชั่วเราย่อมรับผลของกรรมนั้น กรรมเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน ๓ ภูมิ หรือไตรภพภูมิ เป็นเรื่องที่เชื่อถือกันแพร่หลายมาแต่โบราณเป็นการสอนโดยทางอ้อม ซึ่งมีรูปภาพเขียนไว้ตามฝาผนังวัดและเขียนจำลองไว้ในสมุด ซึ่งแยกเป็น กามภูมิ ๑ รูปภูมิ ๑ และอรุภูมิ ๑ สัตว์ทั้งหลายเกิดมาเวียนวนไปเกิดใน ๓ ภูมินี้ กามภูมิ คือ แดนที่ซ่องอยู่ด้วยกามตัณหา ยังมีความโลภ โกรธ หลง สัตว์ไปเกิดเป็นสัตว์นรกในแดนรก ไปเกิดเป็นเปรตในแดนเปรต และไปเกิดเป็นยักษ์มารในแดนอสุรกาย เรียกรวมว่า อบายภูมิ ๔ คือ แดนอันเป็นทุกข์เดือดร้อนมาก สัตว์ไปเกิดเป็นคนในแดนมนุษย์ และไปเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์ จึงเอาเรื่องสวรรค์และนรกมาพรรณนาไว้ และพรหมเองมีอายุยืนด้วยกัลป์^{๓๑}

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๑.

^{๓๑} เสถียรโกเศศ, เล่าเรื่องในไตรภพภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๒-๓, ๑๐-๑๑.

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงภพภูมิ อันเป็นคติหรือที่ไปของผู้ประกอบกรรมและได้รับวิบากหรือผลกรรมที่แตกต่างกัน ประกอบด้วย ภพ คือ (๑) กามภพ คือ ที่เป็นกามาวจร (๒) รูปภพ ที่เป็นรูปาวจร และ (๓) อรูปภพ คือ ภพ ที่เป็นอรูปาวจร^{๓๒} จะกล่าวโดยละเอียดเฉพาะอบายภูมิถึงชั้นจาตุมหาราชิกา ที่เหลือแสดงแผนภูมิประกอบ

ที่ตั้งเหล่านี้มีเขาพระสุเมรุเป็นหลัก เขาพระสุเมรุนี้ตั้งอยู่ท่ามกลางจักรวาล มีทิวเขาและทะเลล้อม ทิวเขามีชื่อต่างๆ ดังนี้ ๑. ยุคนธร ๒. อัสสธ ๓. กรวิกะ ๔. สุทัสสนะ ๕. เนมินธร ๖. วินตกะ และ ๗. อัสสกันณะ ซึ่งเป็นเขารอบนอกสุด ทิวเขาเหล่านี้รวมเรียกว่าเขาสัตตบรรพ ส่วนมหาสมุทรสี่พันดริในระหว่างภูเขาทั้ง ๗ ชั้น ถัดจากทิวเขาอัสสกันณะ ออกมาเป็นมหาสมุทรอยู่ทั่วทุกด้าน ในสารัตถทีปนีฎีกาไว้ว่า **มหานรก ๘ ขุม** ตั้งอยู่ภายในดินธรรดาตรงกันกับชมพูทวีป มหานรกขุมหนึ่งๆ มี **อุสสทนรก ๕ ขุม** ล้อมรอบเป็นบริวาร ทั้งขุมใหญ่และขุมเล็ก ประกอบด้วย ดังนี้^{๓๓}

๒.๒.๑ กามภพ หรือ กามาวจรภูมิ ประกอบด้วย **อบายภูมิ ๔ ชั้น** **อบายภูมิ ๔** คือ (๑) นรก (๒) สัตว์ดิรัจฉาน (๓) เปรต (๔) อสุรกาย, มนุษย์โลก ๑ และ เทวโลก หรือ สวรรค์ ๖ ชั้น (๑) ชั้นจาตุมหาราชิกา (๒) ชั้นดาวดึงส์ (๓) ชั้นยามา (๔) ชั้นดุสิต (๕) ชั้นนิมมานรดี และ (๖) ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี รวมเป็น ๑๑ ชั้น^{๓๔}

๑) **อบายภูมิ ๔ คือ นรกภูมิ มหานรก ๘ ขุม** มีลำดับ ดังนี้

(๑) สัญชีวนรก สัตว์นรกทั้งหลาย ย่อมเป็นอยู่ในนรกนั้นบ่อยๆ นายนิรบาลผู้มีอาวุธอันมีแสง ฟันซึ่งสัตว์นรกทั้งหลาย สัตว์นรกเหล่านั้นถึงแม้ถูกฟันจนตายแล้วก็กลับฟื้นขึ้นมาใหม่ได้อีก ในนรกจะเป็นเช่นนี้เรื่อยไปจนกว่าจะสิ้นกรรม

(๒) กาฬสุตตนรก ทั้งหมด จะตีด้วยเชือกดำ แล้วก็ลากหรือตัดซึ่งสัตว์ที่เกิดในนรก แล้วใช้ตัดสัตว์นรกด้วยเครื่องประหาร มีขวาน จอบ มีด เลื่อย

(๓) สังฆาตตนรก ภูเขาเหล็กบดสัตว์ที่เกิดในนรก อีกนัยหนึ่ง ภูเขาเหล็กที่สูงใหญ่มีแสงไฟอันลุกโพล่ง ย่อมบดสัตว์ในนรกให้ละเอียดเป็นจุณไป

(๔) โรรูนรก สัตว์นรกทั้งหลายร้องไห้ด้วยเสียงอันดังในนรก สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในนรกนั้นย่อมพากันร้องไห้ด้วยเสียงอันดังอยู่ตลอดเวลา สัตว์นรกทั้งหลายถูกคว้นไฟอบอ้าว ร้องด้วยเสียงน่าสงสารอยู่ในนรกนั้น เพราะคว้นไฟเข้าไปสู่ทวารทั้ง ๙

(๕) มหาโรรูนรก (ชาลโรรู่) นรกที่มีการร้องไห้เสียงดังกว่าจุฬโรรูนรก เพราะสัตว์นรกทั้งหลายถูกไฟไหม้ ร้องไห้ด้วยเสียงอันดังน่าสงสารอยู่ในนรกนั้นเพราะเปลวไฟเข้าไปสู่ทวารทั้ง ๙

(๖) ตาปนรก (จุพตาปนะ) นรกที่สัตว์ทั้งหลายให้เราร้อนอยู่ ไฟนรกย่อมไหม้สัตว์ทั้งหลายที่ถูกตรึงอยู่ในนรก นรกที่สัตว์ทั้งหลายถูกนั่งตรึงติดอยู่ในหลาวเหล็กอันร้อนแดงแล้วให้ไฟไหม้อยู่

(๗) มหาตาปนรก (ปตาปนะ) นรกที่สัตว์ทั้งหลาย ให้เราร้อนเหลือประมาณ หรือ นรก

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑/๒๖๕.

^{๓๓} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา, ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑** วิถิจตุกคะและปฏิสนธิจตุกคะ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดย มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๔๐), หน้า ๗๕-๗๖.

^{๓๔} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๗/๑๐๕).

ที่สัตว์ทั้งหลายให้เรา ร้อนยิ่งกว่าจุฬพนนรก นรกที่ให้สัตว์ขึ้นสู่ภูเขากำลังร้อน แล้วตกลงไปสู่หลาวที่อยู่ข้างล่างด้วยอำนาจของลม และไฟไหม้อยู่

(๘) มหาเวจันรก สัตว์นรกและความทุกข์ไม่มีว่างเลย ระหว่างเปลวไฟ สัตว์นรกทั้งหลายและความทุกข์ในนรกไม่มีว่างเลย นรคนั้นเป็นที่อยู่แห่งสัตว์ทั้งหลายเสมอ

อุสสทนรก ๕ ขุม มีลำดับ ดังนี้

(๑) คุณนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากอเวจีมหานรกแล้วยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกอุจจาระเน่าที่อยู่ติดต่อกับอเวจีมหานรก

(๒) กุกกุสนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกอุจจาระเน่าแล้วยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกขี้เถ้าร้อน ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับคุณนรก

(๓) สิมปลิวนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกขี้เถ้าร้อนแล้ว ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกป่าไม้จ้าว ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับกุกกุสนรก

(๔) อสิปัตตวนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกป่าไม้จ้าวแล้ว ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องไปเสวยทุกข์ต่อไป คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกป่าไม้ใบดาบ ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับสิมปลิวนรก

(๕) เวตตรณีนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกป่าไม้ใบดาบแล้ว ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกแม่น้ำเค็มที่มีหว่ายหนาม ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับอสิปัตตวนรก

มหานรกขุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ๓๒ คือ ขุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ๔ × ๘ ทิศ มี ๓๒ มหานรกขุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ๓๒ มหานรก ๘ ขุม มีอุสสทนรก ๒๕๖ ขุม^{๓๕}

ยมโลกนรก มี ๑๐ ขุม มีลำดับ คือ (๑) โลหะ กุมภินรก, (๒) สิมพลินรก, (๓) อสินขนรก, (๔) ตามโพทะนรก, (๕) อโยคุษะนรก, (๖) ปิสสกะปัพพตะนรก, (๗) ฐุสระนรก, (๘) สัตโธลีสีตะนรก, (๙) สุนชะนรก, (๑๐) ยันตปาสาณะนรก ยมโลกนรกรยังมีปรากฏในมหานรกขุมอื่นอีก ๗ ขุม ขุมละ ๔๐ จึงรวมกันทั้งหมด เป็นยมโลกนรก ๓๒๐ ขุม

โลกันนรก เป็นนรกขุมใหญ่ ซึ่งอยู่นอกจักรวาล สถานที่ตั้งของนรกขุมนี้ อยู่ในระหว่างโลกจักรวาล ๓ โลก จะมีช่องว่างขึ้นในตอนกลางจักรวาล ช่องว่างเป็นโลกกันนรก มีสภาพมืดมนอนธการ ไม่สามารถมองเห็น สัตว์เหล่านั้นห้อยอยู่ขอบเชิงจักรวาลด้วยความหิวโหยเมื่อถูกกันต่างคนต่างกินกันเป็นอาหาร เมื่อเปลือพล่อยมือที่เกาะอยู่ก็พลัดตกเบื้องล่างเต็มไปด้วยน้ำกรดอันเย็นเยือกก็จะตายไปและเกิดขึ้นใหม่จนหมดกรรม

สรุป นรกมีอยู่ทั้งหมด ๔๕๗ ขุม คือ (๑) มหานรก ๘ ขุม, (๒) อุสสทนรก ๑๒๘ ขุม, (๓) ยมโลกนรก ๓๒๐ ขุม, (๔) โลกันตนรก ๑ ขุม^{๓๖} นรกทุกขุมต้องได้รับทุกขเวทนาไปจนกว่าจะหมดกรรมจึงจะไปเกิดในภพภูมิอื่นๆ

^{๓๕} พระสังฆมณฑลสังฆคัมภีร์, ปรหมัตตสังคหะ มหาวชิราวุธมณฑลสังคหะ, หน้า ๑๒ - ๑๕.

^{๓๖} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), โลกทิปนี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๓), หน้า ๘๕ - ๙๐.

๒) เปรตภูมิ แบ่งตามคัมภีร์โลกบัญญัติติปกรณ และ คัมภีร์ฉคตทิปนีปกรณ

เปรตไม่มีที่อาศัยอยู่โดยเฉพาะ ฉะนั้นเปรตเหล่านั้นจึงมีอยู่ทั่วไป เช่น ตามป่า ตามภูเขา เหว เกาะ ทะเล มหาสมุทร ป่าช้า พระอรุณธาตุจารย์จึงแสดงว่า เปตติวสโย

เปรตนั้นได้แก่ ๘ ยักษ์ และเปรตเป็นต้น บางจำพวกก็เป็นเปรตใหญ่และเปรตนี้เนรมิตตัวให้เป็นอิฐฐารมณหรืออิฐฐารมณก็ได้ ฝ่ายอิฐฐารมณก็ให้เห็นเป็นวัว ควาย ช้าง สุนัข รูปร่างสัณฐานน่ากลัว มีศีรษะใหญ่ ตากพอง และบางก็ต้องเสวยทุกข์อยู่ยาวนานมีการอดข้าว อดน้ำ บางพวกก็เข้าไปกินเศษอาหารที่ชาวบ้านทิ้งไว้ในที่โสโครก บางพวกก็กินเสมหะ น้ำลาย และอุจจาระ ส่วนเปรตที่อาศัยอยู่ตามภูเขา คือ ภูเขาคิชมกุฏ ไม่ใช่แต่จะอดอาหารอย่างเดียว ยังต้องเสวยทุกข์เหมือนกันกับสัตว์นรกอีกด้วย ดังที่แสดงไว้ในลักขณสังยุตตพระบาลี เปรต ๑๒ ชนิด ที่อยู่ของเปรต ๑๒ พวกกับเจ้าแห่งเปรตที่เชิงภูเขาหิมาลัย มีป่าอยู่แห่งหนึ่งชื่อว่าปาวีชฌาณวิ เป็นนครแห่งเปรต มีมหิททิกเปรตเป็นเจ้าแห่งเปรต ตามที่แสดงไว้ ดังนี้

(๑) วันตาสเปรต	เปรตที่กินน้ำลาย เสมหะ อาเจียน เป็นอาหาร
(๒) กุณปาสเปรต	เปรตพวกนี้กินซากศพหรือสัตว์เป็นอาหาร
(๓) คูณฑาติเปรต	เปรตที่กินอุจจาระเป็นอาหาร
(๔) อัคคิชาลมุขเปรต	เปรตที่มีเปลวไฟลุกอยู่ในปากเสมอ
(๕) สุจิมุขเปรต	เปรตรูปที่มีปากเท่ารูเข็ม
(๖) ตัณหาชิตาเปรต	เปรตที่ถูกตัณหาเบียดเบียนให้หิวข้าว หิวน้ำ อยู่เสมอ
(๗) สุนิชมามกเปรต	เปรตที่มีลำตัวดำเหมือนต่อไม้ที่เผา
(๘) สัตตังคาเปรต	เปรตที่มีเล็บมือเล็บเท้ายาวและคมเหมือนมีด
(๙) ปัพพตังคาเปรต	เปรตที่มีร่างกายสูงใหญ่ภูเขา
(๑๐) อชครังคาเปรต	เปรตที่มีร่างกายเหมือนงูเหลือม
(๑๑) เวมานิกเปรต	เปรตที่ต้องเสวยทุกข์ในเวลากลางวัน แต่กลางคืน ได้ไปเสวยสุขในวิมาน
(๑๒) มหิททิกเปรต	เปรตที่มีฤทธิ์

เปรตตามวัตถุอิฐฐาและภูิกามี ๔ ประเภท ดังนี้

- (๑) ปรตตตูปชีวิกเปรต เปรตที่มีการเลี้ยงชีวิตอยู่โดยอาศัยอาหารที่ผู้อื่นให้
- (๒) ขุปปิปาสิกเปรต เปรตที่ถูกเบียดเบียนด้วยการหิวข้าว หิวน้ำ
- (๓) นิชมามันทิกเปรต เปรตที่ถูกไฟเผาให้เร่าร้อนอยู่เสมอ
- (๔) กาลกัญจิกเปรต เป็นชื่อของอสุราที่เป็นเปรต

หมายเหตุ เปรตบางประเภทที่พระโพธิสัตว์ไม่ไปเกิด นับตั้งแต่ได้พุทธพยากรณ์เป็นต้นไป ย่อมไม่ไปเกิดเป็นเปรต ๓ ประเภท คือ ขุปปิปาสิกเปรต นิชมามันทิกเปรต กาลกัญจิกเปรต ถ้าจะเกิดก็คงเกิดเป็น ปรตตตูปชีวิกเปรต อย่างเดียวเท่านั้น

เปรตในพระวินัยและลักขณสังยุตตพระบาลี แสดงไว้ ๒๑ ประเภท คือ

- (๑) อัญฐิสังขสิกเปรต คือ เปรตที่มีแต่กระดูกติดกันเป็นท่อนๆ
- (๒) มังสเปสิกเปรต คือ เปรตที่มีแต่เนื้อเป็นชิ้นๆ
- (๓) มังสปิณฑเปรต คือ เปรตที่มีเนื้อเป็นก้อน
- (๔) นิจฉวิปริสเปรต คือ เปรตที่ไม่มีหนังห่อหุ้ม

(๕) อสิโลมเปรต คือ	เปรตที่มีขนเป็นพระขรรค์
(๖) สัตติโลมเปรต คือ	เปรตที่มีขนเป็นหอก
(๗) อสุโลมเปรต คือ	เปรตที่มีขนเป็นลูกธนู
(๘) สุกิโลมเปรต คือ	เปรตที่มีขนเป็นเข็ม
(๙) ทุติยสุกิโลมเปรต คือ	เปรตที่มีขนเป็นเข็มชนิดที่ ๒
(๑๐) กุมภันทเปรต คือ	เปรตที่มีอวัยวะใหญ่ โตมาก
(๑๑) คุฎกูปนิมคคเปรต คือ	เปรตที่จมอยู่ในอุจจาระ
(๑๒) คุฎขาทกเปรต คือ	เปรตที่มีชีวิตอยู่ได้ด้วยการกินอุจจาระ
(๑๓) นิจฉวิตกิเปรต คือ	เปรตหญิงที่ไม่มีหนังห่อหุ้ม
(๑๔) ทุคคันธเปรต คือ	เปรตที่มีกลิ่นเหม็นเน่า
(๑๕) โอคิลินีเปรต คือ	เปรตที่มีร่างกายเป็นถ่านไฟ
(๑๖) อลิสเปรต คือ	เปรตที่ไม่มีศีรษะ
(๑๗) ภิกขุเปรต คือ	เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับพระ
(๑๘) ภิกขุณีเปรต คือ	เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับภิกษุณี
(๑๙) สิกขมานเปรต คือ	เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับสิกขมานา
(๒๐) สามเณรเปรต คือ	เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับสามเณร
(๒๑) สามเณรีเปรต คือ	เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับสามเณรี

๓) อสุรกายภูมิ สัตว์ที่เรียกว่า อสุระ เพราะไม่สว่างรุ่งโรจน์ คือ ไม่มีมืออิสระและสนุก รื่นเริง เป็นสัตว์ที่มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างแรงแค้นผืนเคือง อดอยาก ยากแค้น ต้องทนทุกข์ ทรมาน แบ่งออกเป็น ๓ พวกใหญ่ คือ เทวอสุรา ได้แก่ อสุรกายที่เป็น เทวดา คือ อสุรกายจำพวกเทวดา บางพวก ก็พอมีความสุขอยู่บ้างเป็นครั้งคราว แต่ส่วนใหญ่มักจะไม่ค่อยมีความสุข มีอยู่ ๖ พวกด้วยกัน คือ (๑) เวปจิตตอสุร, (๒) ราหูอสุร, (๓) สุพลอสุร, (๔) ปหารอสุร, (๕) สัมพรตอสุร, (๖) วินิปาติกอสุร

สำหรับอสุรา ๕ พวกแรก จะอยู่ใต้เขาสิเนรุ และเป็นศัตรูกับเทวดาชั้นดาวดึงสา เดิมอสุรทั้ง ๕ เคยอยู่บนชั้นดาวดึงสา ต่อสมัยที่ มหมานพและบริวาร ๓๒ คน ขึ้นไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงสามหมานพ เกิดเป็นพระอินทร์ และ บริวาร ๓๒ คน เกิดเป็นเทวดาในชั้นนี้ รวมกันเป็น ๓๓ องค์ เมื่อได้มาเกิดก็มีการฉลองกันเป็นการใหญ่ เมื่ออสุรา ๕ พวกนี้เฝ้าสุราจนได้แล้ว พระอินทร์และบริวาร จึงจับพวก อสุรายืนลงจากยอดเขาสิเนรุ ทำให้ต้องมาอยู่ใต้เขาสิเนรุกระทั่งทุกวันนี้ ด้วยเหตุนี้เองทำให้อสุรา ๕ พวกนี้ แค้นเทวดาชั้นดาวตีสามาก และได้ยกพวกขึ้นเขาสิเนรุไปรบกับเทวดาชั้นดาวตีสหลายครั้ง บางครั้งก็ชนะบางครั้งก็แพ้

ส่วนอสุรกายพวกที่ ๖ คือ วินิปาติกอสุร เป็น อสุราที่มีรูปร่างเล็ก มีอำนาจน้อยกว่า เทวดาชั้นดาวตีส อาศัยอยู่ในมนุษย์โลกนี้ จะอยู่ตามป่า ตามเขา ตามต้นไม้ และตามศาลที่เขาปลูกไว้ เป็นบริวารของภุมมัญญเทวดา จัดเข้าในพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิก

(๑) เปตตอสุร ได้แก่ อสุรกายที่เป็น เปรต มี ๓ จำพวก คือ

ก) กาลกัญจิกเปรตอสุร เป็นเปรตที่มีรูปร่างสูงใหญ่ แต่ไม่ค่อยมีเรี่ยวแรง มีเลือด ฝาดน้อย มีสีสันคล้ำใบไม้แห้ง ตาโปนออกมาเหมือนตาปู มีปากเล็เท่ารูเข็ม อยู่บนกลางศีรษะ หิวน้ำ อยู่ตลอดเวลา เดินหาน้ำอยู่ตามลำธารน้ำไหลกลางป่าต่างๆ ที่เดินท่องอยู่บนลำธารน้ำไหล แต่

กลับมองเห็นน้ำไหลมาขาวเหมือนหินอ่อน ได้ยินเสียงน้ำไหลแต่มองไม่เห็นน้ำ เพราะกรรมบันดาลให้มองไม่เห็นน้ำ กินน้ำก็ไม่รู้จักอิ่มเพราะปากเล็กเท่ารูเข็ม จึงต้องหิวโหยอยู่ตลอดเวลา

ข) เวมานิกเปรตอสุรา เป็นเปรตชนิดที่เสวยทุกขในเวลากลางวัน แต่เสวยสุขในเวลากลางคืนเหมือนกับความสุขของเทวดาในชั้นดาวดึงสา

ค) อาวุธิกเปรตอสุรา เป็นเปรตชนิดที่ต้องประหารซึ่งกันและด้วยอาวุธต่างๆ

(๒) นิรยอสุรา เปรตที่ต้องเสวยทุกขอยู่ในโลกนินทรก อสุรกายที่เป็น สัตว์นรก คือเป็นจำพวกเดียวกันที่เกาะอยู่ตามขอบจักรวาลที่มีมิติ ภายใต้มันน้ำเย็นจัด มีลักษณะเหมือนค้ำความีความหิวกระหายเป็นกำลัง เกาะไปพลาง ไต่ไปพลาง พอไปพบพวกเดียวกันสำคัญผิดคิดว่าตนได้พบอาหารต่างฝ่ายต่างก็กระโดดเข้ากัดกันทันที ต่างฝ่ายปล่อยมือจากการเกาะก็จะพลัดตกไปในน้ำกรดข้างล่างละลายหายไปทันที แล้วเกิดขึ้นใหม่ ตกตายไปอีกรวนเวียนเช่นนี้จนกว่าจะหมดกรรม^{๓๗}

๔) **ตริจฉานภูมิ หรือไตรจฉานภูมิ** คือแดนของไตรจฉาน ความหมายว่า โลกของสัตว์ผู้ไปโดยขวาง หรือตามเส้นนอนตรงกันข้ามกับคนซึ่งไปตัวตรง ดังนั้นสัตว์ไตรจฉานก็หมายถึงสัตว์ที่ไปไหนมาไหนต้องคว่ำอกไป เช่น หมู หมา เป็ด ไก่ ในหนังสือไตรภูมิตอนนี้เริ่มต้นกล่าวถึงสัตว์อันเกิดมาในแดนไตรจฉานว่า มีเกิดจากไข่ (อณฺหะ) จากมีรกอันห่อหุ้ม (ชลาพุชะ) จากใบไม้และเห้งเอยโคล (สังเสทชะ) เกิดเป็นตัวขึ้นเองและโตทันที (อุปปาติกะ) สัตว์ไตรจฉานนั้นมีความเป็นอยู่ ๓ ประการ คือ รู้สับพันธุ์ รู้กิน รู้ตาย เรียกเป็นศัพท์ว่า กามสัญญา อาหารสัญญา และมรณสัญญา ส่วนคนนั้นเพิ่มอีกสัญญาหนึ่งคือ รู้จักการทำมาหากิน รู้บาปบุญ หรือตรงกับคำว่าวัฒนธรรมนั่นเอง สัตว์ที่กล่าวในแดนไตรจฉานหลักๆ ก็มีดังนี้

(๑) อปทตริจฉาน ประเภทที่ไม่มีเท้า ไม่มีขาได้แก่ งู ปลา ไส้เดือน เป็นต้น

(๒) ทวิปทตริจฉาน ประเภทที่มี ๒ ขา ได้แก่ ไก่ เป็ด นกตระกูล รัง กา เป็นต้น

(๓) จตุปทตริจฉาน ประเภทที่มี ๔ ขา ได้แก่ หมู หมา วัว ควาย ช้าง ม้า เป็นต้น

(๔) พหุปทตริจฉาน ประเภทที่มีมากกว่า ๔ ขา ขึ้นไป ได้แก่ กิ้งกือ ตะขาบ เป็นต้น

สำหรับมนุษย์อยู่บนพื้นแผ่นดินที่มีอยู่ ๔ ทิศ ของภูเขาสิเนรุ มนุษย์ภูมิประกอบด้วย ๔ ทวีป คือ (๑) ปุพพิเทททวีป คนที่อยู่ในทวีปนี้ มีอยู่ ๗๐๐ ปีเสมอ (๒) อปรโคยานทวีป คนที่อยู่ในทวีปนี้มีอยู่ ๕๐๐ ปีเสมอ (๓) ชมพูทวีป ในที่อยู่ทวีปนี้ มี กาย วาจา ใจ ประกอบด้วยศีลธรรมมีอายุยืนถึงหนึ่งร้อยปี สมัยใดประกอบศีลธรรม อายุลดน้อยถอยลงมาตามลำดับกระทั่งถึง ๑๐ ปี (๔) อุตตรกฐทวีป คนอุตตรกฐ ไม่ถือเอาเงินทองว่าเป็นของตน ไม่หวงแหน หรือถือเอาว่าเป็น บุตร ภรรยา สามีของตน และรักษาศีล ๕ เป็นนิจ มีอายุยืนถึง ๑,๐๐๐ ปีเสมอ ทวีปใหญ่ทวีปหนึ่งก็มีทวีปน้อย ๕๐๐ เป็นบริวาร รวมเป็นทวีปน้อยมี ๒,๐๐๐ ทวีป คนที่อาศัยอยู่ในทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีปนี้ ก็มีอายุมากบ้างน้อยบ้างไปตามคนที่อยู่ในทวีปใหญ่นั้นๆ^{๓๘}

๕) **มนุสสภูมิ** คือ มน+อสุส+ภูมิ มน แปลว่า ใจ อสุส แปลว่า สูง ภูมิ แปลว่า ที่อาศัย รวมกันเป็น มนุสสภูมิ แปลว่า ภูมิที่อาศัยของสัตว์ผู้มีใจสูง คือ มีใจสูงในเชิงกล่าหาญ องอาจ กล่าหาญ ในการประกอบกรรมต่างๆ ยิ่งนัก ประกอบด้วย อกุศลกรรม คือ กรรมที่ชั่วช้าเป็นบาปลามก สัตว์ใน

^{๓๗} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา** ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ **วิถิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ**, หน้า ๔๕-๔๙, ๕๗-๕๙.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒-๗๓.

มนุษย์มืองอาจสามารถกระทำได้อย่างยอดเยี่ยมตั้งแต่ขั้นที่มีโทษเล็กน้อย จนถึงขั้นที่มีโทษสูงสุด เช่น ปาณาติบาตอกุศลกรรม มนุษย์สามารถฆ่าได้ตั้งแต่สัตว์เล็กๆ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา จนถึง ฆ่าบิดา มารดา เป็นอนัตตริยกรรมได้ และ กุศลกรรม คือ กรรมที่ต้งามเป็นบุญเป็นคุณ สัตว์ที่มาอุบัติเกิดในโลกมนุษย์เรานี้ ก็องอาจสามารถกระทำได้อย่างยอดเยี่ยมอีกเช่นเดียวกัน กล่าวหาญกระทำได้ตั้งแต่ บุญเล็กน้อย จนกระทั่งถึงบุญกุศลอย่างอุกฤษฏ์ เช่น ทาน คือ การให้ เช่น ให้อาหารเป็นทานแก่ หมู หมา เป็ด ไก่ กา ซึ่งเป็นสัตว์ดิรัจฉานภูมิ เป็นต้น นอกจากนั้น ในด้านการทำกุศลที่สูงขึ้นไปกว่านี้ คือ การรักษาศีล ๕, ๘ หรือศีล ๑๐ ถึงศีล ๒๒๗ ข้อ และบำเพ็ญภาวนาจนเกิดเป็นพรหม เทวดา ถึงกาล สมัยวิเศษ มีพระพุทธเจ้าอุบัติก็องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงเป็นผู้เล่าพระองค์ ไม่ใช่ใครในภูมิอื่นเลย โดยที่แท้ทรงเป็นมนุษย์อุบัติเกิดในมนุษยภูมินี้เอง ทรงมีพระวิริยะอย่างยอดเยี่ยม ทรงพลีพระชนชีพเพราะมีพระมนัสมั่นมุ่งหมายพระบรมโพธิญาณ ทรงมีพระหทัยอาหาญ จนกระทั่ง สำเร็จตรัสรู้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ จากนั้นก็ทรงส่งสอนให้มนุษย์ใจกล้าบำเพ็ญวิปัสสนา ภาวนา จนกระทั่งได้สำเร็จมรรคผลเป็นพระอรหันต์ พระอนาคามี พระสกิทาคามี และพระโสดาบัน อริยบุคคล อนึ่งเล่าพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้มาอุบัติตรัสรู้แต่ลำพังพระองค์เดียว ในกาลที่ว่างจากศาสนา มนุษย์ในโลกนี้มีอยู่ ๕ ประเภท ดังนี้

(๑) มนุสสนิรโย ร่างกายเป็นมนุษย์ใจเหมือนสัตว์นรก คือ มนุษย์บางพวกในมนุษยภูมินี้ มีชีวิตอย่างแปลกประหลาด ไม่อยู่บ้านอยู่เรือนเหมือนคนธรรมดาทั้งหลาย แต่อยู่ในคุกตะราง ถูกจอง จำทำโทษมีประการต่างๆ หมดสภาพในตน บางคนต้องทนทุกขเวทนาแสนสาหัส มนุษย์เหล่านั้นเขา เป็นคนชั่วบาปมีสันดานร้าย กระทำแต่สิ่งที่ผิดกฎหมายบ้านเมือง ก่อเรื่องร้าย เพราะใจชั่ว ทำตัวให้เป็นภัยแก่ชาวประชา ประพฤติทุจริตมิจฉาชีพผิดมนุษย์ธรรมดา เช่น ทำปาณาติบาต ประหัตประหาร คนด้วยกัน ทำการโจรกรรมเป็นขโมย โดยมีจิตใจยินดีในอาชีพอุจจริต เพราะคิดพาลเห็นผิด ไม่รู้ผิดชอบชั่วดี

(๒) มนุสสเปโต มนุษย์มีใจคิดอยากได้อะไรมีอยู่เสมอไม่รู้จักพอ คือ บางจำพวกใน มนุษยภูมินี้มีชีวิตเป็นอยู่ลำบาก เที้ยวแสวงหาอาหารผ่าน่งห่ม กว่าจะได้มาก็ยากแสนยากนักหนา หรือหาไม่ได้เลย ด้วยวิบากกรรมแต่ปางก่อนที่ตนกระทำไว้ให้มีอันเป็นไป จะอดสาหัสขยันทำเท่าใด จนสายตัวแทบขาดก็ไม่พอกินสักที มีแต่ความอดอยากเข้าครอบงำ มากไปด้วยความทุกข์เหลือล้ำแสน จะลำเค็ญเป็นนิจรันดร เขาว่าตำบลนั้นอำเภอนี้มีที่หากินดีก็รีบจรลีสัญจรไปทุกหนทุกแห่ง แต่ก็ไม่พบ แหล่งเจริญ ให้ได้รับความสุขสบายสักที มีแต่ความลำบากประจำ ให้โหรทำนายก็ว่ากาลกิณี กุมลัคนา หรือเรื่องลาภมีกาลิเข้าประจำ ทำอย่างไรก็หากินไม่ขึ้น มิได้ลาภสมปรารถนา นานอนานนัก คน ประเภทที่ว่านี้ มีอยู่เป็นอันมาในมนุษยภูมินี้ เพราะมีวิบากกรรมแต่ปางก่อน

(๓) มนุสสตรัจฉาโน ร่างกายเป็นมนุษย์ใจเหมือนดิรัจฉาน คือ บางจำพวกในมนุษยภูมินี้ มีชีวิตอาศัยท่านผู้อื่นอยู่เหมือน หมู แมว ม้า เป็ด ไก่ หมา วัว ควาย สุนัข ท่านจะใช้ให้ทำอะไรก็ อดสาหัสกระทำการงานแบกขนซึ่งภาระอันหนัก ครั้นทำงานเสร็จแล้ว ท่านให้อะไรเป็นทาน ถึงจะ ชอบใจไม่ชอบใจก็ต้องบริโภคนแต่พออิ่มปากอิ่มท้องไปวันๆ หนึ่ง ถึงคราวท่านโทโสโกรธาก็มีแต่จะ ถูกด่าว่าดูคำรามขู่ตวาด ให้สะดุ้งสั่นหลังหวาดเสียวอยู่เนืองนิตย์ มากไปด้วยความสะดุ้งจิตหาความ สบายมิได้ทุกเมื่อ แต่ก็ไม่เบื่อต่อชีวิตเช่นนี้ เพราะตัวเป็นคนมีกรรมมีสันดานมากด้วยโมหะ ไม่มี ความคิดจะเลี้ยงชีพเป็นอิสระโดยตนเอง เมื่อทนเป็นทาสเขาด้วยดวงจิตมัวเมาหลงผิด พาให้คิดเห็น เป็นของประเสริฐว่า ตัวข้านี้แลเป็นคนฉลาดด้วยการเลือกอาชีพเป็นทาสท่าน การงานอะไรไม่ต้องคิด

ต้องทำให้เปลืองหัวสมอง ท่านสั่งอย่างไรเราทำไปก็หมดเรื่อง ท่านเคืองเราจึงเฉยเสียเป็นการดี ชีวิตนี้ไม่มีอะไรมาก พอได้อาหารใส่ปากเข้าไปวันหนึ่งๆ ก็พอ น่าอนาถหนอ เจ้านายเรา ดูคร่ำเคร่งคิดประกอบการงาน คงจะหาความสุขสำราญเช่นเราปมิได้ ความคิดโพล้ไขว้เขวเป็นบ้าผิดคนธรรมดาไปอย่างนี้ หรือมิฉะนั้น มิได้เป็นทาสท่าน แต่ผู้นั้นมากไปด้วยโมหะจิต ไม่คิดถึงบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เช่นว่า บุญกุศล เป็นความดีที่ควรทำ บาปกรรมเป็นการควรเว้นขาด ปราชญ์ท่านสอนอยู่อย่างนี้ คนไม่กระทำตาม เพราะไม่เห็นแจ้ง แต่เขามองไม่เห็นคุณ เป็นมนุษย์ไร้ศีลธรรมทำอะไรก็ขวางๆ ผิดทำนองคลองธรรมนำชีวิตไปโดยหาสาระแก่นสารมิได้จนกระทั่งถึงวันตายก็ยังไม่ได้ประกอบการกุศลสักนิด เพราะตนคิดขวาง ไม่เชื่อคำสอนของนักปราชญ์ มืองค์สมเด็จพระศาสดาเป็นต้น เป็นผู้มิมีโหระดำริขวางๆ อย่างนี้ จึงชื่อว่า มนุษย์ดีเดรัจฉาน

(๔) มนุสสภูโต ภายใจเป็นมนุษย์ คือ คนบางจำพวกในมนุสสนี้ เป็นผู้รู้จักรว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์ และสิ่งใดไม่เป็นประโยชน์ เป็นผู้รู้จักบาปบุญคุณโทษรู้จักรว่าสิ่งไหนชั่วสิ่งไหนดี แล้วละเว้นสิ่งที่ เป็นบาปความชั่ว ประพฤติตัวให้ตั้งอยู่ในความดี มีศีล ๕ รักษาเป็นนิตยมีได้ขาด โดยรู้ว่าคนที่ประมาททำศีลให้ขาดข้อใดข้อหนึ่ง หาได้ชื่อว่าเป็นคนเต็มคนไม่ เพราะศีล ได้ชื่อว่ามนุษย์ศีล คือ ศีลของมนุษย์ ผู้ที่จะเป็นมนุษย์ภูตคือเป็นมนุษย์แท้ๆ ได้นั้นต้องมีศีล ๕ ครบบริบูรณ์ไม่บกพร่อง นอกจากนั้น ยังต้องเป็นผู้มีธรรมประจำใจ พยายามบำเพ็ญกุศลเพิ่มบารมีอยู่เรื่อยๆ เช่น อุตสาหะพยายามให้ทาน ฟังธรรมเรียนธรรม หมั่นประพฤติปฏิบัติตามธรรม มีหิริความละอายต่อบาป มีโอตตปะความสะดุ้งกลัวต่อบาปอยู่เสมอ ใช้ชีวิตของตนให้มีสาระมีประโยชน์ไม่ใช่สักแต่ว่าอยู่ไปวันๆ หนึ่งโดยไม่คำนึงถึงโลกหน้า เหมือนมนุษย์ประเภทเดียรัจฉานที่กล่าวมาเป็นมนุษย์ผู้มีใจสูงในเชิงกล้าหาญประกอบการกุศลเนื่องๆ ส่วนอกุศลกรรมชั่ว เป็นอันละเว้นเด็ดขาด ไม่ประมาทตั้งอยู่ในกุศล ภายสุจริต วจีสุจริต บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการโดยสมบูรณ์ มีปัญญาซื่อตรงต่อพระบรมพุทโธวาท เชื้อกรรมและผลของกรรมว่าจักต้องใช้ผลแน่ไม่ต้องสงสัย

(๕) มนุสสทโว ภายเป็นมนุษย์ใจเป็นเทวดา คือ มนุษย์เราตายไปแล้วอาจได้ไปเกิดเป็นเทวดาได้ในบางกรณี โลกของเทวดานี้ เป็นโลกที่อาศัยแห่งสัตว์ซึ่งเป็นทิพย์มีแสงรุ่งเรือง หมายถึงว่ามีแสงรุ่งเรืองหรือเป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดาทั้งหลาย ซึ่งได้แก่สวรรค์แดนแห่งความสุข บุคคลผู้ที่สร้างบุญกุศลเอาไว้เมื่อตายแล้ว บุคคลนั้น ก็จะไปเกิดในสรวงสวรรค์ บังเกิดเป็น อุปัตติเทพ เป็นเทวดาผู้เกิดขึ้นไม่ต้องนอนในครรภ์มารดาเหมือนดังมนุษย์ การเกิดของเทวดานี้เกิดผุดขึ้นมีรูปร่างเป็นทิพย์ตั้งอยู่ในวัยหนุ่มสาวเป็นเทพบุตร เทพธิดาเลยทีเดียวนะ เทวดามี ๓ จำพวก คือ เทวดาโดยสมมติ เทวดาโดยกำเนิด และเทวดาโดยความบริสุทธิ์ เทวดาโดยสมมติ คือ พระราชา พระราชกุมาร และพระราชาเทวี บุคคลเหล่านี้เรียกว่าเทวดาโดย สมมติ เทวดาโดยกำเนิด เช่น เทวดาชั้นจาตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวดาที่นับเนื่องในชั้นพรหม และเทวดาที่สูงขึ้นไปกว่านั้น เหล่านี้เรียกว่าเทวดาโดยกำเนิด^{๓๙} เทวดาโดยความบริสุทธิ์ คือ สาวกของพระตถาคตเจ้าผู้เป็นอรหันต์และพระปัจเจกพุทธเจ้าหลาย เรียกว่าเทวดาโดยความบริสุทธิ์^{๔๐}

เทวภูมิ คำว่า “เทวดา” มีความหมาย รุ่งเรืองด้วยเบญจกามคุณ หรือด้วยฤทธิ์ของตน เทวดา ๓ ประเภท คือ (๑) เทวดาโดยสมมติ เทวดาโดยกำเนิด และเทวดาโดยความบริสุทธิ์

^{๓๙} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), *โลกทิปนี*, หน้า ๑๔๕ - ๑๔๖, ๑๕๙ - ๑๗๐.

^{๔๐} พ.อุ.อ. (ไทย) ๓๐/๖๕๔/๒๕๕.

(๒) เทวดาโดยกำเนิด เช่น เทวดาชั้นจาตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์ (๓) เทวดาโดยความบริสุทธิ์ หมายถึง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหล่าอริยสาวกแห่งพระรัตนตรัยเป็นเป็นอรหัตตชนและพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เรียกว่า เทวดาโดยความบริสุทธิ์^{๔๑}

ภูมิเทวดา คือ (๑) ภูมิเทวดา ภูมิเทวดา หรือรุกขเทวดา ได้แก่ เทวดาที่สถิตอยู่บนภาคพื้น มีต้นไม้ ป่า ภูเขา และแม่น้ำ (๒) อากาศเทวดา เทวดาที่สถิตอยู่ในอากาศกลาหาว แต่ต้องเป็นอากาศที่อยู่ในระดับที่ต่ำกว่ายอดเขาเขาคันธมาถ์^{๔๒}

การดำเนินชีวิตของภูมิเทวดาและอากาศเทวดา มีความเป็นอยู่คล้ายคลึงและใกล้เคียงกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์มาก เพราะในชีวิตประจำวันต้องประสบกับ สุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ เหมือนกันมนุษย์ทั่วไปทุกประการ แต่เนื่องจากได้บำเพ็ญกุศลกรรมไว้มากครั้งเป็นมนุษย์ จึงได้อุบัติเป็นเทวดา ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจ เขาพึงมาว่า พวกเทวดาที่สิงอยู่บนต้นไม้มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงปรารถนา เมื่อตายไปขอให้เราเข้าถึงความเป็นพวกเทวดา ซึ่งสิงอยู่บนต้นไม้มีกลิ่น แล้วเขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอมเครื่องลูบไล้ทา ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นพวกของเทวดา ซึ่งสิงอยู่บนต้นไม้ ดูก่อนภิกษุข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็นพวกของเทวดาที่สิงอยู่บนต้นไม้^{๔๓}

๖) สวรรค์ชั้นจาตุมหาราช เทวดาที่สถิตอยู่ในชั้นจาตุมหาราชนั้นนับเป็นเทวดากลุ่มแรก ที่จัดในประเภทของกามาพจรวรรค์ คือ สวรรค์ที่ยังข้องเกี่ยวกับกาม ๖ ชั้น เรียกว่า จาตุมหาราช เทวดา ผู้เป็นใหญ่ จำนวน ๔ องค์ หรือบางทีก็มีชื่อเรียกว่า จตุโลกบาลเทวดา หมายถึงเทวดาผู้ดูแลรักษาโลกประจำทิศทั้ง ๔ คือ (๑) ท้าวธตรฐ เป็นเทวดามหาราช มีพวกคนธรรพ์เป็นบริวาร มีหน้าที่ดูแลและปกครองด้านทิศตะวันออก (บูรพา) ของขุนเขาพระสุเมรุ (๒) ท้าววิรูปักษ์ เป็นเทวดามหาราช มีพวกกุมภภักษ์เป็นบริวาร มีหน้าที่ดูแลและปกครองด้านทิศใต้ (ทักษิณ) ของขุนเขาพระสุเมรุ (๓) ท้าววิรูปักษ์ เป็นเทวดามหาราช มีพวกนาคเป็นบริวาร มีหน้าที่ดูแลและปกครองด้านทิศตะวันตก (ประจิมปรมาจีน) ของขุนเขาพระสุเมรุ (๔) ท้าวเวรหรือเวสสวัณ เป็นเทวดามหาราช มีพวกยักษ์เป็นบริวาร มีหน้าที่ดูแลและปกครองด้านทิศเหนือ (อุดร) ของขุนเขาพระสุเมรุ^{๔๔}

เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกามี มีอยู่ ๓ ภูมิ คือ

(๑) ภูมิภูมิตูเทวดา เทวดาที่อยู่บนพื้นแผ่นดิน ได้แก่ เทวดาที่อาศัยอยู่ตามสถานที่ต่างๆ เช่น ภูเขา แม่น้ำ มหาสมุทร ใต้ดิน บ้าน เจดีย์ ศาลา และซุ้มประตู เป็นต้น ส่วนท้าวมหาราชทั้ง ๔ กับเทวดาบางองค์ที่อยู่ตอนกลางของภูมิเขาสินธุโดยรอบนั้นมีปราสาทเป็นวิมานของตนโดยเฉพาะๆ

^{๔๑} พ.จ.อ. (ไทย) ๓๐/๖๕๔/๒๕๕.

^{๔๒} พ.จ.อ. (ไทย) ๒๕/๗/๕, จ.อ.อ. (ไทย) ๗/๙๒.

^{๔๓} ส.ช.อ. (ไทย) ๑๗/๕๔๐/๒๕๔.

^{๔๔} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๐/๒๕๒/๒๓๐.

สำหรับภุมมัทธเทวดาอื่นๆ ที่ไม่มีวิมานเป็นที่อยู่ของตนโดยเฉพาะนั้นถ้าเทวดาใดไปอาศัยวัด บ้าน ภูเขา มหาสมุทร แม่น้ำอยู่ก็ถือว่าสถานที่นั้นๆ เป็นวิมานของตน

(๒) รุกขัญญเทวดา เทวดาที่อยู่บนต้นไม้ มีอยู่ ๒ จำพวก คือ จำพวกหนึ่งมีวิมานอยู่บนต้นไม้อีกจำพวกหนึ่งอยู่บนต้นไม้แต่ไม่มีวิมาน เรียกว่า รุกขทิพวิมาน วิมานที่ตั้งอยู่บนยอดของต้นไม้ ส่วนสาขัญญวิมาน เป็นวิมานที่อาศัยอยู่บนสาขาด้านไม้ทั่วไป

(๓) อากาสัญญเทวดา เทวดาพวกนี้มีวิมานเป็นที่อยู่ของตนเองโดยเฉพาะ เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ และดาวทั้งหลาย ที่เราเห็นกันอยู่นั้นก็คือ วิมานอันเป็นที่อยู่ของอากาสัญญเทวดาทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอกของวิมานประกอบไปด้วยรัตน ๗ อย่าง อันบังเกิดขึ้นด้วยอำนาจกุศลกรรม คือ แก้วมรกต แก้วมุกดา แก้วประพาฬ แก้วมณี แก้ววิเชียร เงิน ทอง บางวิมานก็ประกอบด้วยรัตน ๒ บางวิมานประกอบด้วยรัตน ๓-๔-๕-๖ และบางวิมานก็ประกอบด้วยรัตนทั้ง ๗ สุดแต่กุศลที่ตนได้สร้างไว้ และวิมานเหล่านี้ก็ลอยหมุนเวียนไปรอบๆ เขาสิเนรุอยู่เป็นนิจ

เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ในธัมมบทอรรคถา พุทธวังสอรรคถาและสคาถาวัคคสังยุต อรรคถาและฎีกา บางปกรณ์กล่าวไว้ว่า เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกามี ๒ จำพวก คือ ภุมมัญญเทวดา และอากาสัญญเทวดา ส่วนรุกขัญญเทวดาจัดอยู่ในพวกภุมมัญญเทวดา มีสาธกบทแสดงไว้ใน เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาที่มีใจโหดร้าย มีอยู่ ๔ จำพวก คือ

(๑) ยักโข ยักขินี ได้แก่ เทวดายักษ์ชาย ยักษ์หญิง ยักษ์ มี ๒ จำพวก คือ จำพวกหนึ่งมีรูปร่างสวยงามและมีศรีสมบัติ เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่ไม่ใช่คน พวกนี้เป็นเทวดายักษ์ อีกพวกหนึ่งมีรูปร่างน่าเกลียด ไม่มีศรีสมบัติพวกนี้เป็นดิรัจฉานยักษ์ เทวดายักษ์นี้ บางทีก็มีความพอใจในการเบียดเบียนสัตว์นรกให้เดือดร้อน เมื่อมีจิตคิดอยากจะเบียดเบียนสัตว์นรกขึ้นมาในเวลาใด ก็เนรมิตตัวเป็นนายนิรยบาลลงไปสู่นิรยโลก เพื่อยลวงโทษสัตว์นรกตามความพอใจ หรือเมื่อมีความต้องการอยากจะกินสัตว์นรกขึ้นมา ก็เนรมิตเป็นแรงยักษ์ กายักษ์ แล้วก็พากันจับสัตว์นรกเหล่านั้นกินเสีย เทวดายักษ์เหล่านี้อยู่ในความปกครองของท้าวกุเวระ หรือท้าวมะรุสวณ

(๒) คันธัพพะ คันธัพพี ได้แก่ เทวดาคันธัพพะ ชาย หญิง ได้แก่ เทวดาที่ถือกำเนิดอยู่ในต้นไม้ที่มีกลิ่นหอมและอาศัยอยู่ตลอดไป ถึงแม้ต้นไม้จะผุพัง หรือถูกพายุพัดล้มลง หรือถูกคนมาตัดเอาไปสร้างบ้าน สร้างกุฏิ สร้างเรือ คันธัพพเทวดาก็ไม่ยอมละทิ้งที่อยู่ของตน เทวดาพวกนี้เรียกว่า นางไม้หรือแม่ย่านาง

เทวดาคันธัพพะที่เกิดในต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม มี ๑๐ จำพวก คือ

- มูลคันธัพพะ	เกิดอยู่ในรากไม้
- สารคันธัพพะ	เกิดอยู่ในแก่นไม้
- เผคคันธัพพะ	เกิดอยู่ในเนื้อไม้
- ตจคันธัพพะ	เกิดอยู่ในเปลือกไม้
- ปปฏิกคันธัพพะ	เกิดอยู่ในตะกอลไม้
- รสคันธัพพะ	เกิดอยู่ในน้ำหอม
- ปิณณคันธัพพะ	เกิดอยู่ในใบไม้
- ปุพคันธัพพะ	เกิดอยู่ในดอกไม้
- ผลคันธัพพะ	เกิดอยู่ในผลไม้

- กันทคันธัพพะ เกิดอยู่ในเงาใต้ดิน

(๓) กุมภกันโท กุมภกันที ได้แก่ เทวดากุมภกันท์ ชาย หญิง เป็นเทวดาจำพวกหนึ่ง เรียกว่า รากษส มีลักษณะรูปร่างสูงใหญ่ ตาพองโตสีแดง มีที่อยู่สองแห่ง คือ ในมนุษย์โลกแห่งหนึ่ง และในนิรยโลกแห่งหนึ่ง

กุมภกันทเทวดาที่อยู่ในมนุษย์โลก มีหน้าที่รักษาป่า ภูเขา ต้นไม้ สระโบกขรณี แม่น้ำ พุทธเจดีย์ แก้วรัตนะ ต้นยาที่ประเสริฐ ต้นไม้ที่มีดอกหรือไม้หอม เช่น ภูเขาเวปุลละที่มีแก้วมณี และ ต้นมะม่วงที่เรียกว่า อัปกันตระ สถานที่รักษา ถ้าหากผู้ใดล่วงล้ำเข้าไปภายในบริเวณที่ดูแลรักษา ท้าวจามหาราชกำหนดไว้ จับเอาบุคคลนั้นกินได้ไม่มีโทษ ส่วนพวกกุมภกันทเทวดาที่อยู่ในนิรยโลก ได้แก่ นายนิรยบาลรากษส การากษส สุนัชรากษส แร้งรากษส มีหน้าที่คอยลงโทษสัตว์นรก และจับสัตว์ นรกกิน

(๔) นาโค นาคี ได้แก่ เทวดานาค ชาย หญิง มีกำเนิด ๒ อย่าง กำเนิดวสุนธระ และ กำเนิดกุมภเทวะมีที่อยู่ ๒ แห่ง คือ อยู่ใต้ดินธรรมดาแห่งหนึ่ง อยู่ใต้ภูเขาแห่งหนึ่ง นาคเทวดาที่อาศัยอยู่ในสถานที่ ๒ แห่งนี้ ชื่อว่า ปฐวีเทวดา

นาคเทวดา บางคราวก็มีการสนุกสนานรื่นเริงด้วยการเล่นต่างๆ และในขณะที่นาคเทวดา กำลังเล่นกีฬาสนุกสนานอยู่นั้น มีความกระเทือนแรงแผ่นดินไหวขึ้นได้ แต่ไม่ใช่เป็นทุกครั้งไป

นาคเทวดามีวิชาเกี่ยวข้องกับเวทมนต์คาถาต่างๆ ในพรหมชาลสูตรแสดงชื่อของเวทมนต์ คาถานี้ว่า วัตถุวิชา หรือภูมิจา นาคเทวดาขณะที่ท่องเที่ยวไปในมนุษย์โลก บางทีก็ไปสภาพร่างกาย เดิมของตน บางทีก็เนรมิตเป็นคน เป็นสุนัข เสือ หรือราชสีห์เที่ยวไป นาคเทวดาพวกนี้มีอัธยาศัยจิตใจ ชอบในการลงโทษพวกสัตว์นรกเช่นเดียวกันกับพวกยักษ์เทวดาและกุมภกันทเทวดาทั้งหลาย ฉะนั้น ในบางครั้งก็ลงไปสู่ในนิรยโลกเพื่อลงโทษพวกสัตว์นรก และเนรมิตตัวเป็นแรงยักษ์ สุนัขยักษ์ แล้วเที่ยว จับสัตว์นรกเหล่านั้นกิน^{๔๕}

๗) ดาวดึงส์ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๒ มีเทวดาผู้เป็นใหญ่ในชั้นนี้คือ ท้าวสักกเทวราช หรือ ที่เรียกกันว่าพระอินทร์

๘) ยามาภูมิ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๓ มีพระยาสยามเทวราชครองอยู่ สวรรค์ชั้นนี้สูงกว่าวิถิการ โคจรของพระอาทิตย์ แต่ก็ไม่มืดเนื่องจากรัศมีแก้วและรัศมีดวงดาวส่องสว่างอยู่เสมอ (ปราศจากความทุกข์)

๙) ดุสิตาภูมิ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๔ มีพระยาสันดุสิตเทวราช พระโพธิสัตว์ซึ่งจะเสด็จลงมา ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีพระศรีอาริย์โพธิสัตว์ซึ่งจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้า (เฝ้าด้วยสมบัติของตน)

๑๐) นิมมานรติภูมิ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๕ (ยินดีในการเนรมิต)

๑๑) ปรมิตตวสวัตติภูมิ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๖ มีพระยาปรมิตตวสวัตติปกครองผู้เป็น เทวดา และมีพระยามารปกครองเหล่ามาร เจ้าทั้งสองจะไม่เคยพบเจอกันเลยแม้จะอยู่สวรรค์ชั้น เดียวกัน (ยินดีที่ผู้อื่นเนรมิตให้)

๒.๒.๒ รูปภพ หรือ รูปาวจรภูมิ คือ พรหมโลก ๑๖ ชั้น

๑) พรหมปาริสุทธิชาภูมิ ผู้สำเร็จปฐมฌานขั้นต้น

^{๔๕} พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจารย์, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ วิถิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ, หน้า ๗๙ - ๘๔.

- ๒) พรหมบุโรหิตาภุมิ ผู้สำเร็จปฐมฌานชั้นกลาง
 ๓) มหาพรหมภุมิ ผู้สำเร็จปฐมฌานชั้นสูง
 ๔) ปริตตภาภุมิ ผู้สำเร็จทุติยฌานขั้นต้น ขั้นที่มีรัศมีน้อย
 ๕) อัปภามาภุมิ ผู้สำเร็จทุติยฌานชั้นกลาง ขั้นที่มีรัศมีสุกเปล่งปลั่งชานออกไป
 ๖) อาภัสสราภุมิ ผู้สำเร็จทุติยฌานชั้นสูง ขั้นที่มีรัศมีสุกเปล่งปลั่งชานออกไป
 ๗) ปริตตสุภาภุมิ ผู้สำเร็จตติยฌานขั้นต้น ขั้นที่มีรัศมีงามน้อย
 ๘) อัปภามสุภาภุมิ ผู้สำเร็จตติยฌานชั้นกลาง ขั้นที่มีรัศมีงามหาประมาณมิได้
 ๙) สุกกิงหาภุมิ ผู้สำเร็จตติยฌานชั้นสูง ขั้นที่มีรัศมีงามกระจ่างจำทั่วไป
 ๑๐) เวหิปปผลาภุมิ ผู้สำเร็จจตุตถฌาน มีผลไพบุลย์ พ้นจากการทำลายของน้ำ ลม ไฟ

ชั้นที่ปราศจากสัญญา

- ๑๑) อสัณญีสัตตาภุมิ พรหมไร้นาม มีร่างกายสง่างาม (ไม่มีสัญญา)
 ๑๒) อวิหาภุมิ พระอรหันต์ชั้นอนาคามี เคยเป็นสาวกของ พระพุทธเจ้า ชั้นที่เป็นที่อยู่ของเหล่าผู้ไม่เลื่อมใสสมบัติของตนเองเป็นผู้ตั้งอยู่นาน
 ๑๓) อตปภาภุมิ พรหมผู้ไม่เดือดร้อนทั้งกาย วาจา ใจ เพราะสามารถระงับนิวรณ์ได้ เป็นชั้นที่อยู่อาศัยของเหล่าผู้ไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ใครๆ
 ๑๔) สุตัสสาภุมิ พรหมผู้เห็นสภาวะธรรมแจ้งชัด เป็นชั้นที่อยู่อาศัยของเหล่าผู้ทั้งดงามน่าทัศนา
 ๑๕) สุตัสสิภุมิ พรหมผู้เห็นธรรมแจ่มแจ้ง เป็นชั้นที่อยู่อาศัยของเหล่าผู้ที่มีมองเห็นชัดเจนดี
 ๑๖) อภินิฐาภุมิ พรหมที่มีคุณสมบัติมากพอจะนิพพานได้ เป็นชั้นที่อยู่อาศัยของเหล่าผู้ไม่มีความด้อยกว่าใครๆ ได้แก่ผู้สูงสุดในหมู่พรหม

๒.๒.๓ อรูปภพ หรือ อรูปาวจรภุมิ ๔ เป็นที่อยู่อาศัยของพรหมที่มีแต่จิต ด้วยไม่พอใจที่รูปกายเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์นานัปการ มีชั้นต่างๆ ดังนี้

- ๑) อากาสาณัญญาตนภุมิ พรหมผู้ที่มีแต่จิต เข้าถึง ภาวะมีอากาศไม่มีที่สุด
 ๒) วิญญาณัญญาตนภุมิ พรหมผู้ที่เข้าถึง ภาวะวิญญานไม่มีที่สุด
 ๓) อากิญจัญญาตนภุมิ พรหมผู้ที่เข้าถึง ภาวะไม่มีอะไร
 ๔) เนวสัญญานาสัญญาตนภุมิ พรหมผู้ที่เข้าถึง ภาวะไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ มีสัญญาก็ไม่ใช่^{๔๖}

สำหรับภุมิมียายุของมหานรก ๘ นรก มีการกำหนดอายุไว้ ดังนี้

มหานรก ขุมที่ ๑ สัญชีวนรก มีอายุ ๕๐๐ ปี เป็นอายุกับ เปรียบกับปีของมนุษย์ ๑ วัน ในสัญชีวนรก เท่ากับปีของมนุษย์ ๙ ล้านปี ดังนั้นอายุ ๕๐๐ ปี ในสัญชีวนรก เท่ากับ ๑ แสน ๖ หมื่น ๒ พันโกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๒ ชื่อว่ากาฬสุตตนรก มีอายุ ๑ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน เท่ากับ ๓ โกฏิ ๖ ล้านปีของมนุษย์, ๑ พันปี เท่ากับ ๑ ล้าน ๒ แสน ๙ หมื่น ๖ พัน โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๓ ชื่อว่าสังฆาตตนรก มีอายุ ๒ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน เท่ากับ ๑๔ โกฏิ ๔ ล้านปีของมนุษย์, ๒ พันปี เท่ากับ ๓ โกฏิ ๓ แสน ๖ หมื่น ๘ โกฏิปีของมนุษย์

^{๔๖} พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปุตฺโต), กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๙๒-๙๔.

มหานรก ขุมที่ ๔ ชื่อว่าโรรวนรก มีอายุ ๔ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน เท่ากัน ๕๗ โกฎิ ๖ ล้านปีของมนุษย์, ๔ พันปี เท่ากับ ๘ โกฎิ ๓ ล้าน ๑ แสน ๔ พัน โกฎิของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๕ ชื่อว่ามหาโรรวนรก มีอายุ ๓ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน เท่ากับ ๕๗ โกฎิ ๖ ล้านปีของมนุษย์, ๔ พันปี เท่ากับ ๘ โกฎิ ๓ ล้าน ๑ แสน ๔ พัน โกฎิของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๖ ชื่อว่าตาดานนรก มีอายุ ๑ หมื่น ๖ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน เท่ากับ ๙๒๑ โกฎิ ๖ ล้านปีของมนุษย์, ๑ หมื่น ๖ พันปี เท่ากับ ๕๓๐ โกฎิ ๘ ล้าน ๔ แสน ๑ หมื่น ๖ พัน โกฎิของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๗ ชื่อว่า มหาตาดานนรก มีอายุเทียบกับ ครึ่งอันตรกัปของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๘ อเวจีนรก มีอายุเทียบกับ ๑ อันตรกัปของมนุษย์ ^{๔๗}

สำหรับเทวดาอายุมี ๖ ชั้น มีกำหนดอายุดังนี้ คือ

ประมาณอายุเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา มีกำหนด ๕ ร้อยปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๙ ล้านปี
 ประมาณอายุเทวดาชั้นดาวดึงส์ มีกำหนด ๑ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๓ โกฎิ ๖ ล้านปี
 ประมาณอายุเทวดาชั้นยามา มีกำหนด ๒ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๑๔ โกฎิ ๔ ล้านปี
 ประมาณอายุเทวดาชั้นดุสิตา มีกำหนดอายุ ๔ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๕๗ โกฎิ ๖ ล้านปี
 ประมาณอายุเทวดาชั้นนิมมานรดี มีกำหนดอายุ ๘ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๒๓๐ โกฎิ ๔ ล้านปี

ประมาณอายุเทวดาชั้นปรนิมมิตตวสวัตติ มีกำหนดอายุ ๑ หมื่น ๖ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๙๒๑ โกฎิ ๖ ล้านปี ^{๔๘}

อายุของรูปภพ หรือ รูปาวจรภูมิ คือ พรหมโลก ๑๖ ชั้น ดังนี้

ประมาณอายุพรหมปาริสัชชาภูมิ	มีกำหนดอายุ ๑ ใน ๓ ของวิวัฏฐายือสงไขยกัป
ประมาณอายุพรหมบุโรหิตาภูมิ	มีกำหนดอายุ ครึ่งหนึ่งของวิวัฏฐายือสงไขยกัป
ประมาณอายุมหาพรหมภูมิ	มีกำหนดอายุ วิวัฏฐายือสงไขยกัปหนึ่ง
ประมาณอายุปริตรตาภาภูมิ	มีกำหนดอายุ ๒ มหากัป
ประมาณอายุอัปมาณภาภูมิ	มีกำหนดอายุ ๔ มหากัป
ประมาณอายุอาภัสสราภูมิ	มีกำหนดอายุ ๘ มหากัป
ประมาณอายุปริตตสุภาภูมิ	มีกำหนดอายุ ๑๖ มหากัป
ประมาณอายุอัปมาณสุภาภูมิ	มีกำหนดอายุ ๓๒ มหากัป
ประมาณอายุสภิกณพรหม	มีกำหนดอายุ ๖๔ มหากัป
ประมาณอายุเวหีปปผลาภูมิ	มีกำหนดอายุ ๕๐๐ มหากัป
ประมาณอายุอสนัญฐิตตาภูมิ	มีกำหนดอายุ ๕๐๐ มหากัป
ประมาณอายุอวิหาภูมิ	มีกำหนดอายุ ๑ พันมหากัป
ประมาณอายุอตปภาภูมิ	มีกำหนดอายุ ๒ พันมหากัป
ประมาณอายุสุทิสสาภูมิ	มีกำหนดอายุ ๔ พันมหากัป

^{๔๗} พระสังฆมณฑล ธรรมมาจริยะ, **ปรมัตถโคตติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎฐิกา**, หน้า ๑๖๙ - ๑๗๐,

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๙ - ๑๘๒.

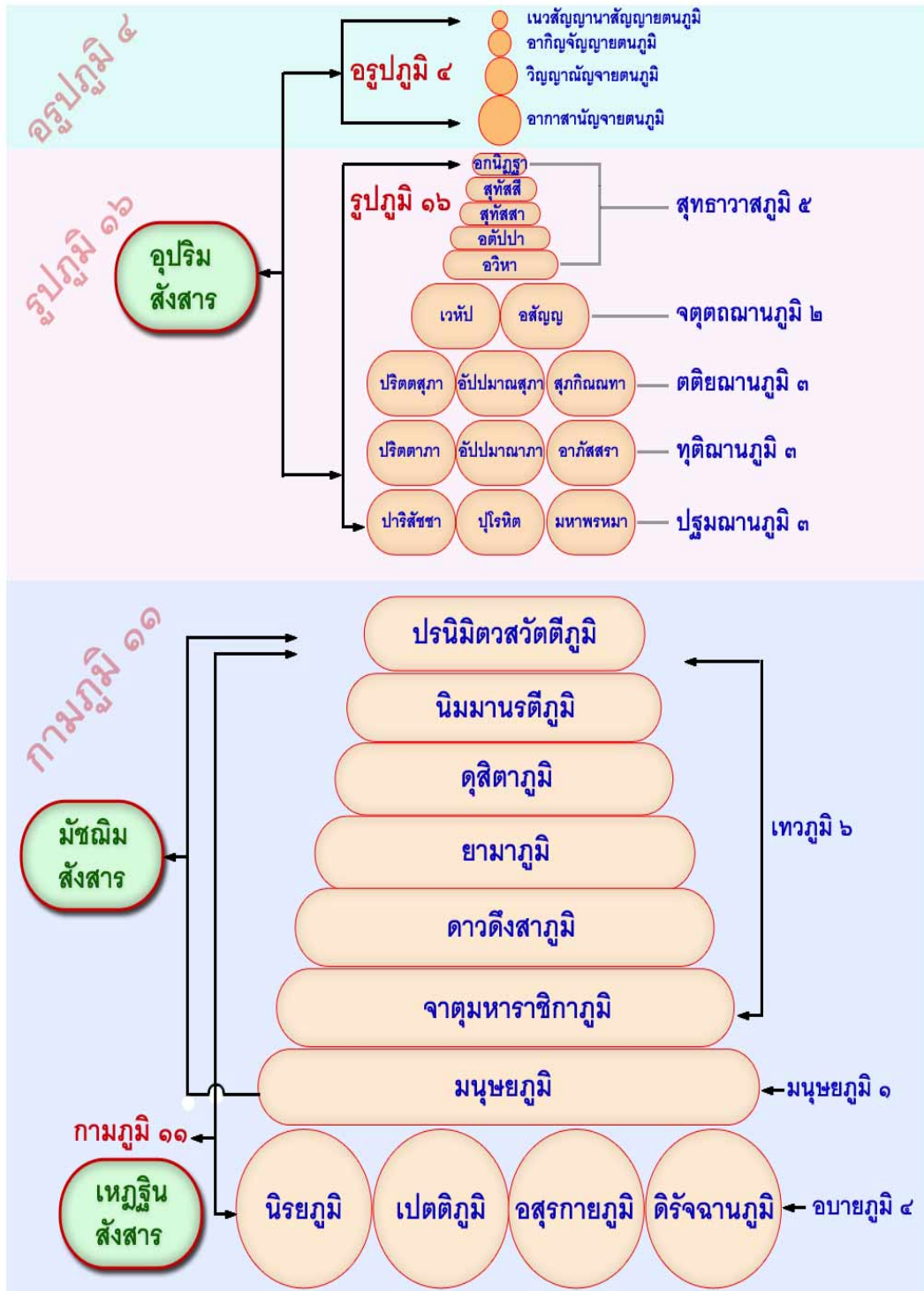
ประมาณอายุสุทัสสีภูมิ	มีกำหนดอายุ ๘ พันมหากัป
ประมาณอายุอกนิษฐาภูมิ	มีกำหนดอายุ ๑ หมื่น ๖ พันมหากัป ^{๔๙}

โดยที่กล่าวถึงภพภูมิมานั้นมีรายละเอียดเพียงบางส่วนของ ๓๑ ภูมิ ทั้งนี้แสดงแผนภูมิทั้ง ๓๑ ภูมิ ประกอบ ดังนี้

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗-๑๖๑.

แสดงภูมิ ๓๑ ภูมิ

ที่เป็นที่เกิดของสรรพสัตว์ทั้งหลายในสากลโลก

สรุป ความเชื่อเรื่องกรรมตามหลักพระพุทธเจ้า นั้น ทรงสอนให้เชื่อเรื่องกรรม คือ การกระทำความดีและกรรมชั่วเราย่อมรับผลของกรรมนั้น กรรมเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน ๓ ภูมิ หรือไตรภูมิ ภูมิประกอบด้วย กามภูมิ ๑ รูปภูมิ ๑ และอรูปภูมิ ๑ สัตว์ทั้งหลายเกิดมายุ่อมเวียนวนไปเกิดใน ๓ ภูมินี้ กามภูมิ คือ แดนที่ข้อยอยู่ด้วยกามตัณหา ยังมีความโลภ โกรธ หลง เบียดเบียนซึ่งกันและกัน อันเป็นหนทางนำสัตว์ไปเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต ยักษ์ มาร และอสุรกาย เรียกว่า อบายภูมิ ๔ คือเป็นแดนที่มีทุกข์เดือดร้อนมาก ไปเกิดเป็นมนุษย์ ไปเกิดเป็นบนสวรรค์เป็นเทวดา และไปเกิดเป็นพรหม ลงท้ายบอกเรื่องอย่างนี้เป็นคติของโลก ซึ่งไม่จริงยั่งยืนอยู่ได้ตลอดไป แม้แต่พรหมมีอายุนับเป็นกัลป์ คือ มีอายุตั้งหลายล้านหลายโกฏินที่สุดก็ต้องจุติ คือเคลื่อนที่จากเป็นพรหมหรือตายไปปฏิสนธิเกิดใหม่สืบต่อวนเวียนอยู่ในไตรภูมิ หรือในโลกทั้งสามนี้ไม่พ้นไปได้ เพราะฉะนั้น จึงหาความยั่งยืนเที่ยงแท้ไม่ตายเป็นไม่มี แต่มีที่เที่ยงแท้ไม่ตายก็มีแต่พระนิพพานเท่านั้น

รูปภาพหรือแผนผังภูมิถือว่าการเผยแพร่พระพุทธศาสนาอีกวิธีหนึ่งที่ได้ผลดี เพราะเป็นการบอกเล่าด้วยภาพทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่าย ทำให้เห็นการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอดีตจนถึงปัจจุบันอันยาวนานมาสองพันกว่าปี เพื่อให้ผู้ที่สนใจได้ศึกษาประวัติพระพุทธศาสนาและหลักคำสอน รวมทั้งเป็นงานพุทธศิลป์ เมื่อผู้ที่ได้ศึกษาก็จะทราบถึงแผนที่ชีวิตจะดำเนินต่อไปอย่างไร อะไรคือสิ่งที่ควรประพฤติปฏิบัติตาม ซึ่งเมื่อบุคคลเชื่อเรื่อง กรรมดี กรรมชั่ว อันเป็นทางนำสู่ภุมิต่างๆ ผู้เกิดความกลัวบาปกรรมไม่อยากจะตกไปในบาปภูมิ ๔ ที่มีแต่ความทุกข์ทรมานก็อยากละชั่ว ทำดี เพื่อจะได้พบสุขไปสู่ภุมิที่ดีทำให้บุคคลรู้จักที่จะชวนช่วยในการทำบุญ ทำทาน รักษาศีล ภาวนา ปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

๒.๓ มูลเหตุที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนานำมาประยุกต์เป็นประเพณีฮีตสิบสอง

นับแต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาอยู่ถึงสี่สิบห้าปีได้ปรินิพพานมีพระชนมายุแปดสิบพรรษา ซึ่งวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานตรงกับวันเพ็ญเดือนหก เมื่อมีพระภิกษุที่เข้ามาบวชใหม่สู่พระธรรมวินัย ยังมีอาสวกิเลสอยู่ ย่อมกระทำความผิดพลาดหลายประการ ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้บัญญัติพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ตามเหตุที่เกิดขึ้นเป็นต้นบัญญัติสิบมาจนปัจจุบัน จะมีตั้งแต่อาบัติเล็กน้อยจนถึงปาราชิก การกระทำความผิดบางประการต้องปกปิดไว้ไม่แสดงต่อสงฆ์ต้องอยู่ปริวาสกรรม และการที่พระภิกษุปฏิบัติตามพระธรรมวินัยได้รับความลำบากขาดแคลนเครื่องจีวร อุบาสิกามีศรัทธาได้ขอให้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระภิกษุรับไตรจีวรได้ตามโอกาสที่เหมาะสม รวมทั้งทำบุญในโอกาสต่างๆ อุทิศแก่ญาติทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว มีเปรต อมนุษย์ (ผี) ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

เดิมที่ประชาชนในภาคอีสานนับถือผีมาก่อนได้รับเอาลัทธิพราหมณ์ด้านพิธีกรรมต่างๆ มาปฏิบัติ ต่อมา เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาครูบาอาจารย์ผู้มีปัญญานำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ให้เข้ากับความคิดเดิม จึงเป็นการนำเอามูลเหตุที่เกิดในพระพุทธศาสนาประยุกต์เป็นประเพณีที่ประชาชนในภาคอีสานนับถือพระศาสนาพุทธและปฏิบัติกันสืบมาในโอกาสต่างๆ ทั้งสิบสองเดือนของทุกปี เป็นการผสมผสานพิธีกรรมที่เกี่ยวกับเรื่องผีและพิธีกรรม

ทางการเกษตร เข้ากับพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา นักปราชญ์โบราณได้วางฮีตสิบสองที่มาจากมูลเหตุทางพระพุทธศาสนาไว้ ดังนี้

๒.๓.๑ เดือนอ้าย - บุญเข้ากรรม ตรงกับเดือนธันวาคม มูลเหตุแห่งกระทำ ถ้าภิกษุต้องอาบัติแล้วจะ เป็นอาบัติเบาหรือหนัก เมื่อไม่แสดงหรือไม่อยู่กรรมท่านว่าบาปกรรม เป็นบาปกรรมติดตัวไปหลายภพหลายชาติ มีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบทอรรถกถาว่า ครั้นศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งล่องเรือไปในแม่น้ำคงคาเอามือจับใบเตยไคร้ น้ำเรือแล่นไปใบเตยไคร้ขาด แม้ทำสมณธรรมอยู่ในป่าตลอด ๒ หมื่นปี เวลาใกล้จะตายคิดได้ ใครจะแสดงอาบัติ แต่ไม่มีภิกษุรับแสดงตายแล้วบังเกิดเป็นนาคราชชื่อเอรภักตตะ ถ้าเป็นอาบัติหนัก คือ สังฆาทิเสส ต้องแล้วปกปิดไว้ไม่อยู่กรรมยังเป็นกรรมหนักขึ้น ห้ามทั้งสวรรค์และมรรคผลด้วย จะเห็นได้ว่าเป็นเพียงอาบัติลหุโทษ ยังเป็นกรรมติดตัวเพียงนี้ ถ้าเป็นครุอาบัติจะสาหัสเพียงไหน ไม่อาจบรรลุมรรคผลนิพพานได้ เว้นแต่ถ้าเข้าปริวาสกรรมแล้ว จึงจะออกจากอาบัติได้ ดังนั้น โบราณจึงถือเป็นมูลเหตุแห่งพิธีบุญเข้ากรรมสืบมาถึงกับกำหนดปีหนึ่งๆ มีเดือนหนึ่งไว้อยู่กรรม เพื่อออกจากอาบัติเสียครั้งหนึ่ง^{๕๐}

๒.๓.๒ เดือนยี่ - บุญคุณลาน ตรงกับเดือนมกราคม มูลเหตุแห่งการทำ ผู้ที่ทำได้ข้าวก่อนจะหอบขนหรือลากมาใส่ยุ้งฉาง มักทำบุญให้ทานเสียก่อนเพื่อต้องการความ มั่งมูลพูนสุข มีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบทว่า ครั้นศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าพี่น้องชาย ๒ คน ทำนาในที่แห่งเดียวกัน เวลาข้าวเป็นน้านม พี่ชื่อน้องทำบุญ พี่ได้ทำข้าวมธุปายาสถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข น้องชายตอบว่า ข้าพเจ้าไม่สามารถตกลงแบ่งน้ากันคนละส่วน น้องชายครั้งนี้ได้เป็นเจ้าของน้าส่วนนั้นแล้วจึงถวายทานตามความพอใจนับได้ ๙ ครั้ง คือ เวลาข้าวเป็นน้านมทำมธุปายาสคือยาคุณถวาย ๑ เวลา ข้าวพอมำทำข้าวเม่าถวาย ๑ เวลา เก็บเกี่ยว ๑ เวลา จักตอกมัด ๑ เวลา มัดฟ่อน ๑ เวลา กองในลาน ๑ เวลา ทำลาน ๑ เวลา เก็บในยุ้งฉาง ๑ เวลา แล้วตั้งปณิธานความปรารถนาว่าขอให้สำเร็จพระอรหันต์ในอนาคต ครั้นมาถึงศาสนาของพระโคตมพี่ชายได้มาเกิดเป็นบุตรพราหมณ์มหาศาลมีนามว่า อัญญาโณตัญญะ ออกบวชแล้วได้สำเร็จพระอรหันต์ก่อนสาวกทั้งปวง และเป็นปฐมสาวกองค์แรกที่ได้รับยกย่องว่า รัตตัญญู คือ รู้ราตรีนาน

ส่วนน้องชายไม่สามารถถวายทานครบ ๙ ครั้ง ได้ถวายเพียงครั้งเดียวคือ ในเวลาทำนาเสร็จแล้ว ตั้งปณิธานความปรารถนาขอให้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในอนาคต ครั้นมาในศาสนาพระโคตมได้บังเกิดเป็นสุภททปริพาชก ไม่มีโอกาสเข้าเฝ้าพระศาสดาทั้งในปฐมและมัชฌิมโพธิกาล แต่ปัจฉิมโพธิกาลพระศาสดาใกล้จะปรินิพพาน ได้เข้าไปทูลถามความสงสัยกับพระองค์ในภายในไม่นานเวลาจบเทศนาตั้งอยู่ในอนาคามีผล เป็นอริยบุคคลองค์สุดท้ายในพระพุทธศาสนานี้ ทั้งนี้เพราะอานิสสงส์แห่งการให้ข้าวเป็นทานน้อยกว่าพี่ชาย ชาวนาทั้งหลาย เมื่อได้ทราบอานิสสงส์เช่นนี้ จึงนิยมพากันทำบุญให้ทานข้าวในนา ถือเป็นประเพณีสืบมาจนกระทั่งทุกวันนี้^{๕๑}

๒.๓.๓ เดือนสาม - บุญข้าวจี ตรงกับเดือน กุมภาพันธ์ มูลเหตุแห่งการทำเดือน ๓ เป็นเดือนที่เก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว ชาวนาหมดภาระเกี่ยวกับการทำนา จึงรวมกับทำบุญข้าวจีถวายแก่

^{๕๐} พ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๒๔/๓๒๓.

^{๕๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๘/๓๒๘/๔๖๒.

พระภิกษุสงฆ์ โดยมีมูลเหตุเล่าไว้ในธรรมบทว่า นางปุลณทาสีทำขนมแบ่งจีถวายแด่พระพุทธเจ้าและพระอานนท์เถระ ครั้นพระองค์ทรงรับแล้วนางคิดว่า คงจะไม่ทรงเสวยคงจะทิ้งให้สุนัขหรือกากิน เพราะอาหารของนางไม่ประณีต พระองค์รับแล้ว ทราบวาระจิตของนาง จึงรับสั่งให้พระอานนท์ปูลาดอาสนะ ทรงประทับนั่งฉัน ณ ที่นั้น นางเกิดปิติปราโมทย์เป็นกำลังเพราะได้ฟังธรรมเทศนาที่พระองค์แสดงได้บรรลุโสดาปัตติผลด้วยอานิสงส์ถวายข้าวจี คฤหัสถ์ได้ทราบอานิสงส์แห่งทานนี้จึงพากันทำทานชนิดนี้ ถือเป็นประเพณีประจำเดือน ๓ สืบมาจนกระทั่งทุกวันนี้^{๕๒}

๒.๓.๔ เดือนสี่ - บุญพระเวส ตรงกับเดือนมีนาคม มูลเหตุแห่งการทำ มีปรากฏในเรื่องมาลัยหมื่นมาลัยแสนว่า พระมัลลย์ได้ขึ้นไปไหว้พระธาตุเกศแก้วจุฬามณีในสรวงชั้นดาวดึงส์ พบพระศรีอริยเมตไตรย ได้ตรัสปราศรัยถามถึงชาวมนุษย์ เมื่อทราบว่าชาวมนุษย์ทำบุญในทานและปรารถนาพบพระองค์ จึงดำรัสสั่งมากับท่านว่า ถ้าอยากพบศาสนาของพระองค์ จงอย่าให้ชาติโยยพ่อแม่ สมณพราหมณาจารย์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าและยุยงสงฆ์ให้แตกกัน ให้อุตสาหะฟังเรื่องมหาเวสสันดรชาดกให้จบในหนึ่งวัน ฟังแล้วนำเอาไปประพฤติปฏิบัติ จะได้เกิดประสบพบศาสนาของโยม พระมัลลย์กลับมาถึงแล้วก็แจ้งเรื่องนั้นให้หมู่มนุษย์ทราบ หมู่มนุษย์ที่ปรารถนาพบศาสนาพระศรีอริยเมตไตรย จึงพากันทำบุญ มีฟังเทศน์มหาเวสสันดรสืบมาจนกระทั่งบัดนี้

๒.๓.๕ เดือนห้า - บุญสงน้ำ ตรงกับเดือนเมษายน มูลเหตุแห่งการทำ เพื่อขอให้อยู่เย็นเป็นสุข ปรารถนาสิ่งใดขอให้ได้สมหวังมีเรื่องเล่ากันว่า เศรษฐีคนหนึ่ง ไม่มีบุตร จึงไปบวงสรวงพระอาทิตย์พระจันทร์เพื่อให้ได้บุตรตั้งสามปีก็มิได้บุตร ครั้นปีใหม่จึงไปขอบุตรกับต้นไทร โดยพระอินทร์ได้ให้ธรรมบาลเทวบุตรลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภริยาเศรษฐีธรรมบาลกุมารประสูติแล้วเจริญวัยเรียนไตรเพทจบเป็นอาจารย์สอนท่ามกลแก่มนุชย์ทั้งปวง ครั้นนั้น กบิลพรหมลงจากพรหมโลกได้มาถามปัญหาธรรมบาลกุมารสัญญาว่า ถ้าธรรมบาลแก้ได้จะตัดศีรษะตนบูชา ถ้าแก้ไม่ได้จะตัดศีรษะธรรมบาลกุมาร ถือกันว่าศีรษะของกบิลพรหมศักดิ์สิทธิ์ ถ้าวางบนแผ่นดินไฟจะไหม้ ถ้าทิ้งขึ้นบนอากาศน้ำก็จะแล้ง ถ้าทิ้งในมหาสมุทรน้ำจะแห้ง ก่อนจะตัดเรียกธิดา ๗ คนเอาพานมารับแห่รอบเขาพระสุเมรุแล้วนำไปประดิษฐานไว้เขาไกรลาสครั้นถึงครบกำหนดปี นางเทพธิดาทั้ง ๗ ผลัดกันเชิญเศียรท้าวกบิลมาพรมแห่รอบเขาพระสุเมรุทุกปีแล้วกลับไปเทวโลก

๒.๓.๖ เดือนหก - บุญบั้งไฟ ตรงกับเดือนพฤษภาคม มูลเหตุแห่งการทำ บุญบั้งไฟทำเพื่อบูชาเทพดาอารักษ์ มเหสักข์หลักบ้านเพื่อให้ฟ้าฝนตกตามฤดูกาล ให้ได้ทำไร่นาอยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน บุญวิสาขะถือว่าเป็นวันสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ เป็นวันประสูติ วันตรัสรู้ วันปรินิพพานของพระพุทธเจ้า วันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวันถวายพระเพลิง คือเผาสุริยพระพุทธรูป เมื่อถึงวันพุทธรูปบริษัทพากันจัดสักการะ ถวายความเคารพต่อพระพุทธเจ้าโดยพร้อมเพรียงกันเหมือนกับวันที่พระองค์ประสูติ พระบิดามารดา พระประยูรญาติ ประชาชน เทพบุตร เทพธิดา อินทร์ พรหม ยินดีวันที่พระองค์ตรัสรู้ พระเบญจวัคคีย์และบริษัทเหล่าอื่นตลอดถึงพรหมโลกได้ดวงตาเห็นธรรม วันที่พระองค์ปรินิพพานพุทธรูปบริษัท ๔ ตลอดถึงพรหมโลกผู้ยังมีห่วงใยอาลัยรักพากันโคกเส้าสลดปลงธรรมสังเวช^{๕๓}

^{๕๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑๗๗/๔๕๗-๔๖๑.

^{๕๓} พระมหาปริชา ปริญาโร, ประเพณีโบราณไทยอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ พ. พิทยาการ, ๒๔๙๕), หน้า ๗๕-๗๗, ๙๒-๑๐๒.

๒.๓.๗ เดือนเจ็ด - บุญข้าชะ ตรงกับเดือนมิถุนายน มูลเหตุแห่งการทำ ถ้าบ้านเมืองเกิด โกลาหลวุ่นวาย มักมีการข้าชะเพื่อขับไล่สิ่งเหล่านั้นให้หนีไปหมดไป มีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบทว่า ครั้งหนึ่งที่เมืองไพศาลีเกิดทุกข์ภัย ข้าวแพงเพราะฝนแล้ง ผู้คนล้มตายกันเป็นอันมากเพราะความอดอยาก บังเกิดอหิวาตกโรค เมืองอาภูลิปไปด้วยชาคศพ จึงไปอาราธนาพระพุทธเจ้ามาระงับภัย พระองค์พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป เสด็จจากกรุงราชคฤห์มายังเมืองไพศาลีด้วยเรือ ๗ วัน เมื่อพระองค์เสด็จถึงฝนห่าใหญ่ตกลงมาท่วมพื้นที่ถึงหัวเข่า พัดเอาชาคศพลอยไปตามน้ำ ครั้นนั้นพระองค์ตรัสเรียกพระอานนท์เรียนคาถาแล้วถือเอาบาตรน้ำมนต์ของผู้มีพระภาค เทียวปะพรมไปทั่วพระนครชาวเมืองก็อยู่กันโดยปราศจากโรคภัยไข้เจ็บตั้งแต่นั้นมา^{๕๔}

๒.๓.๘ เดือนแปด - บุญเข้าพรรษา ตรงกับเดือนกรกฎาคม มูลเหตุแห่งการทำ มีเรื่องเล่าไว้ในวัฏสัพพานายิกชั้นธกัว่า ภิกษุบริษัทเที่ยวไปสู่ชนบทไม่มีเวลาพักผ่อนทั้งฤดูร้อน หนาว ฝน โดยเฉพาะฤดูฝน ย่ำเหยียบหญ้าและข้าวกล้าประชาชนเสียหายสัตว์น้อยใหญ่ให้ตาย พระพุทธองค์ทรงรำพึงถึงพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ทราบว่า ทรงอนุญาตให้จำพรรษา จึงทรงอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์จำพรรษาตามพุทธประเพณีปีหนึ่ง ๓ เดือนในฤดูฝนโดยมิให้ไปแรมคืน ณ ที่อื่น ถ้าไปพรรษาขาด ต้องอาบัติทุกกฏ เว้นแต่มีกรณีจำเป็นเช่น อุปัชฌายาจารย์บิดามารดาเป็นต้นป่วย ไปเพื่อรักษาพยาบาลได้แต่ต้องกลับภายใน ๗ วัน พรรษาจึงไม่ขาด^{๕๕}

มีการจัดตั้งเทียนและถวายผ้าอาบน้ำฝน จึงสรุปพิธีเป็น ๒ อย่าง

๑) มูลเหตุ การให้แสงสว่างมิให้ตะเกียงมีอันสงสัยถึงกับได้ตาทิพย์ในอนาคต เช่น พระอนุรุทธเถระได้ถวายเทียน รูป แก้วพระสงฆ์สาวกมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข^{๕๖} ครั้นศาสนาของพระโคตมบรมครูได้บังเกิดในศากยะสกุลออกบวชในพระพุทธศาสนา สำเร็จพระอรหันต์ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะเลิศกว่าบรรดาภิกษุทั้งหลายฝ่ายทิพยจักขุในทางมีตาทิพย์เห็นเหตุใกล้ไกล เพราะอานิสสงฆ์ถวายแสงสว่างเป็นทานผู้มีศรัทธามากมายจะถวายไม่กำหนดสิ่งของหรือกำหนดก็ตาม จำกัดเวลาหรือไม่จำกัดก็ตาม มักใช้พิธีปวารณา^{๕๗}

๒) มูลเหตุ แห่งการทำมีเรื่องเล่าไว้ว่า เดิมพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเพียงผ้า ๓ ผืน คือ ผ้าสังฆาฏิ ๑ จีวร ๑ ผ้านุ่ง ๑ ครั้นถึงฤดูฝนภิกษุบางรูปจะอาบน้ำฝนไม่มีผ้าจะนุ่ง จึงเปลือยกายอาบน้ำ วันหนึ่งนางวิสาขาใช้ส่ายใช้ไปวัดขณะฝนตก สาวใช้เห็นภิกษุเปลือยกายอาบน้ำฝน จึงกลับไปบอกนางวิสาขาฯ กราบทูลขอถวายผ้าอาบน้ำฝน พระองค์จึงได้ทรงอนุญาตเขตแสวงหากำหนดผ้าและเวลาใช้ผ้า ให้ถือเป็นวัตรปฏิบัติตั้งแต่นั้นมาจนทุกวันนี้^{๕๘}

๒.๓.๙ เดือนเก้า - บุญข้าวประดับดิน ตรงกับเดือนสิงหาคม มูลเหตุแห่งการทำ มีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบทว่า ญาติของพระเจ้าพิมพิสารกินของสงฆ์ ตายไปเกิดเป็นเปรต ครั้นพระเจ้าพิมพิสารถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขแล้ว มิได้ทรงอุทิศผลทานให้แก่เปรตที่เป็นญาติ เมื่อไม่ได้รับผลทานก็พากันมาเปล่งเสียงพิลึกก่น่ากลัวใกล้พระราชนิเวศน์ในราตรี รุ่งเช้าพระเจ้า

^{๕๔} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๒๑๔/๑๔๕ - ๑๕๑.

^{๕๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐๘/๓๒๙.

^{๕๖} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๒๑-๔๒๓/๖๕.

^{๕๗} พุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๖๐/๕๖๔

^{๕๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๐/๒๒๑.

พิมพ์สารเสด็จไปทูลถามทราบมูลเหตุแล้วจึงทรงถวายจตุปัจจัยไทยธรรมอุทิศให้เปรตที่เป็นญาติที่ได้รับผลทาน ในการกระทำบุญข้าวประดับดินก็ถือว่า เป็นการทำบุญให้ญาติที่ตายไปแล้ว ที่เอาไปห้อยหรือวางไว้บนพื้นดินเพื่อให้ญาติที่ตายไปมารับเอาไปได้โดยง่าย ชาวอีสานส่วนมากเอาใจใส่ประเพณีนี้ เพราะถือว่า วันนี้เป็นวันระลึกถึงญาติ^{๕๙}

๒.๓.๑๐ เดือนสิบ - บุญข้าวสาก ตรงกับเดือนกันยายน มูลเหตุแห่งการทำ มีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบทว่า เรื่องของนางกาลสิริภินิ บุตรชายกมฺมพิคนหนึ่ง พ่อตายยังแม่หาหญิงที่มีอายุและตระกูลเสมอกันมาให้เป็นภริยา นางเป็นหญิงหมั้นอยู่ด้วยกันไม่มีบุตร แม่หาหญิงอื่นมาให้เป็นภริยาอีก หญิงคนนี้มีบุตร เมียหลวงคิดอิจฉาเมียน้อยกลัวว่าลูกเมียน้อยจะได้รับมรดก จึงคิดกลอุบายจะฆ่าเมียน้อยให้ตายพูดกับเมียน้อยว่า ถ้าเจ้าตั้งครรภ์จงบอกข้า นางรับคำ ครั้นตั้งครรภ์ที่แรกก็บอกเมียหลวง ๆ ให้ยาพิษให้ลูกแท้ง ครั้งที่ ๒ ก็เหมือนกัน ครั้งที่ ๓ นางแกล้งไม่บอกหนีเอาตัวรอดไปอาศัยอยู่บ้านญาติ จนครรภ์แก่เมียหลวงตามทันได้ให้ยาพิษ แต่เพราะครรภ์แก่จึงไม่แท้ง ลูกในท้องดิ้นนอนขวางอึดหัวใจ ก่อนเมียน้อยจะตายได้ผูกเวรเมียหลวงว่า ให้ข้าพเจ้าเกิดเป็นนางยักษ์นิสามารถเคี้ยวกินมันและลูกมันให้ได้แล้วตายไป เมียน้อยเกิดเป็นแมว เมียหลวงถูกผัวฆ่าให้ตายแล้วเกิดเป็นแม่ไก่ในสกุลเดียวกัน แมวเคี้ยวกินไข่ไก่ทั้ง ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๓ กินทั้งไข่ทั้งแม่ไก่ แม่ไก่ก่อนจะตายผูกกรรมผูกเวรเหมือนกัน แม่ไก่เกิดเป็นนางเสือเหลือง แมวเกิดเป็นนางเนื้อ นางเสือเหลืองมาเคี้ยวกินลูกเนื้อสองครั้ง ครั้งที่ ๓ กินทั้งแม่ทั้งลูก ก่อนแม่เนื้อจะตายได้ผูกเวรไว้เหมือนกัน แม่เนื้อเกิดเป็นนางยักษ์นิ เสือเหลืองเกิดเป็นนางกุลธิดาในนครสาวตถิ ครั้นเจริญวัยได้แต่งงานกับชายคนหนึ่ง พอลอดบุตรใหม่ นางยักษ์นิปลอมเพศเป็นหญิงสหายไปเยี่ยมได้โอกาสก็จับทารกกินเสีย ครั้งที่สองก็เหมือนกัน ครั้งที่สามหนีไปสู่เรือนสกุลกับผัว ครั้นถึงสระโบกขรณีใครจะอาบน้ำ จึงส่งบุตรให้ผัวอุ้มเสร็จแล้วรับบุตรมาเพื่อให้กินนม ผัวกำลังลงอาบน้ำ เมื่อเห็นนางยักษ์นิตามมาจำคำหน้าได้จึงเรียกผัวให้ขึ้นจากสระพากันวิ่งไปยังวิหารเซตวัน

ขณะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคกำลังแสดงธรรมอยู่ในท่ามกลางบริษัท ผัวเมียนำบุตรน้อยเข้าไปมอบกายถวายตัวขอชีวิตต่อพระพุทธเจ้า ส่วนนางยักษ์นิยืนอยู่ข้างนอก พระสมณเทวดากันกางไว้ พระองค์ตรัสเรียกพระอานนทให้ไปเรียกนางยักษ์นิเข้ามาแล้วสั่งสอนไม่ให้พยาบาทอาฆาตจองกรรมทำเวรกันต่อไป ถ้าจองเวรกันก็จะเป็นเวรกันตลอดหลายกัปป์เหมือนแมวเป็นเวรกับหนู งูเป็นเวรกับพังพอน ความเป็นเวรกับนกเค้า และหมีเป็นเวรกับไม้สะคร้อ แล้วตรัสสั่งให้นางกุลธิดานำนางยักษ์นิไปเลี้ยงไว้ นางนำไปเลี้ยงไว้ให้อยู่เฝ้ามอง อยู่แอ่งน้ำ คีฬ ขายคา กองขี้ฝอย ประตูบ้าน ล้วนแต่ไม่สลาย จึงให้อยู่กลางแจ้ง ตามหัวไร่ ปลายนา ซึ่งเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า ตาแฮก เลี้ยงรักษาด้วยข้าวยาคุและภัตเป็นอย่างดี

นางยักษ์นิเป็นผู้รู้เกณฑ์ฝนและน้ำดี ปีไหนฝนและน้ำจะดีหรือไม่ดี บอกหญิงสหายให้ทราบ หญิงสหายทำนาได้ผลดี มีข้าวของเงินทองมากจนชาวบ้านสงสัยได้ถามทราบความจริงแล้วก็พากันนับถือนางยักษ์นิ นำเอาข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงอย่างอุดมสมบูรณ์ จนนางได้เอาของเหล่านั้นถวายเป็นสลากภัตวันละแปดที่ตลอดมา จึงถือเป็นประเพณีสืบมาทุกวันนี้ ภาคอีสานมีวันเลี้ยงนางยักษ์นิ แต่เปลี่ยนชื่อว่า เลี้ยงตาแฮก^{๖๐}

^{๕๙} พ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๘/๑๓๘ - ๑๔๒.

^{๖๐} พ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๔/๖๘-๗๗.

๒.๓.๑๑ เดือนสิบเอ็ด - บุญออกพรรษา ตรงกับเดือนตุลาคม มูลเหตุแห่งการทำ เพื่อเปิดโอกาสให้ภิกษุสงฆ์ได้ทำกิจพระพุทธศาสนา เช่น ไปเทศน์สั่งสอนประชาชนบวชกุลบุตร สืบอายุพระศาสนา เป็นต้น ให้ทำกิจส่วนตน เช่น เยี่ยมญาติพี่น้อง พ่อ แม่ อุปัชฌาย์ อาจารย์ เป็นต้น จึงทรงอนุญาตให้ออกพรรษาก่อนจะออกต้องปวารณาเสียก่อน^{๖๑}

คำว่าปวารณา ท่านทั้งหลาย ผมขอปวารณาต่อท่านทั้งหลายด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วยนึกสงสัยก็ดี ขอท่านทั้งหลายได้ช่วยอนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือนผม เมื่อผมทราบจักได้แก้ไขต่อไป ท่านทั้งหลายแม้ครั้งที่ ๒ ผมขอปวารณาต่อท่านทั้งหลาย ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วยนึกสงสัยก็ดี ขอท่านทั้งหลายได้ช่วยอนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือนผม เมื่อผมทราบจักได้แก้ไขต่อไป ท่านทั้งหลายแม้ครั้งที่ ๓ ผมขอปวารณาต่อท่านทั้งหลาย ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วยนึกสงสัยก็ดีขอท่านทั้งหลายได้ช่วยอนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือนผม เมื่อผมทราบ จักได้แก้ไขต่อไป^{๖๒} วันปวารณา วันเพ็ญเดือน ๑๑ ซึ่งเป็นวันครบไตรมาส^{๖๓} วันปวารณามี ๒ วัน คือ วัน ๑๔ ค่ำ และวัน ๑๕ ค่ำ^{๖๔}

มูลเหตุแห่งการทำ มีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบทว่า ครั้นภิกษุชาวเมืองโกสัมพินทรวาทกัน พระผู้มีพระภาคตักเตือนไม่ให้ฟัง จึงเสด็จไปจำพรรษาป่ารกชัฏวัน มีช้างลิงเป็นอุปถาก ช้างตม่น้ำถวายเป็นผลไม้ รังผึ้งและน้ำผึ้งมาถวายเป็นรังผึ้งที่พระองค์คั่นเอาน้ำฉันแล้ว ผู้คิดเห็นประโยชน์ คงจะเอาขี้ผึ้งทำเทียนถวายประดับตกแต่งให้งดงามงามแท้ไปถวายถึงกับถือเป็นประเพณีมาจนทุกวันนี้^{๖๕}

๒.๓.๑๒ เดือนสิบสอง - บุญกฐิน ตรงกับเดือนพฤศจิกายน มูลเหตุแห่งการทำ มีเรื่องเล่าไว้ว่า ภิกษุชาวเมืองปาไลยรัฐ ๓๐ รูป จะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ วัดพระเชตะวัน แต่ไปไม่ทันวันเข้าพรรษา จึงพักจำพรรษาที่เมืองสาเกต พอออกพรรษาแล้วก็รีบไปเฝ้า เคารพกราบพนมทูลแด่ไปตามทางที่มีเปือกตม จึงเปียกชุ่มไปด้วยน้ำฝนจนถึงวัดพระเชตะวัน พระองค์ทรงทราบความลำบากของภิกษุเหล่านั้น จึงทรงอนุญาตให้รับผ้ากฐินในระยะหลังพรรษา ๑ เดือน^{๖๖} พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาแล้ว (กรานกฐิน)^{๖๗}

๑) ภิกษุผู้กรานกฐินแล้วจะได้านิสงส์ ๕ อย่าง คือ

- (๑) เทียบไปไม่ต้องบอกลา
- (๒) ไม่ต้องถือไตรจีวรไปครบสำหรับ
- (๓) ฉนคนโภชนะได้
- (๔) ทรงอธิเรกจีวรไว้ได้ตามต้องการ
- (๕) พวกเธอจะได้จีวรที่เกิดขึ้นในที่

^{๖๑} วิ.ภิกขุณี (ไทย) ๓/๑๐๕๐/๒๘๑.

^{๖๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑๖/๓๔๔.

^{๖๓} วิ.ม. (ไทย) ๒/๖๔๙/๑๖๙.

^{๖๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑๒/๓๓๗.

^{๖๕} พ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๘๒-๙๐.

^{๖๖} วิ.ม.อ. (ไทย) ๗/๙๕ - ๙๖/๑๙๓ - ๑๙๕.

^{๖๗} กรานกฐิน เป็นวิธีการตัดเย็บจีวร โดยชิงไม้กฐิน (ไม้สะตือ) แล้วเอาผ้าที่เย็บเป็นจีวรเข้าชิงที่ไม้กฐินเย็บ เสร็จแล้วบอกแก่ภิกษุทั้งหลายผู้ร่วมใจกันยกผ้าให้ในนามของสงฆ์ เพื่ออนุโมทนา.

ซึ่งได้ถือเป็นประเพณีมาจนทุกวันนี้ นางวิสาขาเป็นคนแรกนำผ้ากฐินไปถวายแด่พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ครั้นต่อมาการทำกฐินเกิดลำบากขึ้น เป็นต้นว่า ผ้าที่ถวายไม่พอแก่พระสงฆ์ สงฆ์ไม่รู้ว่าจะให้แก่ใคร เป็นเหตุให้พระองค์บัญญัติสิกขาบทเพิ่มเติม ผ้ากฐินควรให้แก่ภิกษุผู้จำพรรษาครบสามเดือน ผู้มีจีวรเก่ากว่าเพื่อน และผู้ฉลาดในธรรมวินัยและให้ภิกษุผู้จำพรรษาร่วมกันอนุโมทนา เป็นอันได้ชื่อว่ากฐินด้วยกัน มีอานิสงส์เหมือนกัน^{๖๘}

๒) มูลเหตุแห่งการทำ สมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังมิได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุรับผ้าจีวรจากชาวบ้าน ทรงอนุญาตให้แสวงหาผ้าบังสุกุล คือผ้าเปื้อนฝุ่น หรือผ้าที่ห่อซากศพทิ้งไว้ตามป่าช้า เอามาซักฟอกทำเป็นผ้าสังฆาฏิ จีวร สบง ครั้นชาวบ้านผู้นับถือพระสงฆ์ได้ทราบเหตุนี้ ใครจะบำเพ็ญกุศลตามที่ทรงอนุญาต จึงได้จัดผ้าไปไว้ที่ต่างๆ ซึ่งเปิดเผยกำหนดว่า พระสงฆ์จะพบเห็นได้ง่าย ไม่ได้นิยมกาลเวลาหรือโอกาส^{๖๙}

สรุป การนำเอามูลเหตุมาใช้เริ่มต้นจากบัณฑิตผู้มีปัญญาคิดหาวิธีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่จะทำให้ชาวบ้านเกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงได้มีการเอามูลเหตุการณที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนามาประยุกต์เข้ากับความเชื่อเรื่องผีเดิมของชาวบ้าน ยกเอาส่วนผลบุญหรือกรรมดีที่ได้ผลดีของบุคคลในพระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่าง เพื่อประกอบเป็นประเพณีฮีตสิบสองในการประกอบการทำบุญทั้งสิบสองเดือน เพื่อให้เกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติตามให้ได้ผลตามความปรารถนา เมื่อผู้มีศรัทธามากขึ้นทางภาคอีสานเรียกว่า เข้าวัดฟังธรรม ถือนศีลแปดในวันพระช่วงเข้าพรรษาสามเดือน โดยไปนอนค้างคืนที่วัด เพราะอยากไปสู่คติมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ หรือนิพพานในอนาคต โดยการประยุกต์ใช้ประเพณีฮีตสิบสองจะกล่าวในบทที่ ๓ ต่อไป

^{๖๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๖/๑๔๖.

^{๖๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๗, ๓๔๑/๑๔๘, ๒๐๑.